

BAJAI HONPOLGÁR

Várostörténeti és Környezetvédő lap

2003. március

XIV. évfolyam 3. (149.) szám

Ára: 200 Ft

Nyitókép

Nemes Farkas Zsuzsa rajza

Két nemzeti park határán

EGY ELFELEJTETT VILÁG, A SÁRKÖZ

1.

Annak ellenére, hogy a magyarországi közgondolkodás mind a mai napig nem találta magában megfelelő helyére tenni a nemzeti park, a *nemzet parkjának* fogalmát, tudnunk kell, hogy ehhez a több mint száz éves misszióhoz nem csak az élővilág

védelme, hanem bizonyos kultúrtörténeti megőrző feladatok is társulnak. Így történt meg, hogy országunk egyik legszínesebb földrajzi és néprajzi egysége, a Sárköz, két nemzeti park területét és érdekszféráját is érinti. A két nemzeti park, a Duna-Dráva

Nemzeti park és a Kiskunsági Nemzeti Park.

A Sárköz tehát földrajzi értelemben nem csak a tolna megyei, gyakrabban emlegetett öt dunamenti település, Ócsény, Decs, Sárpilis, Alsónyék és Bába határát jelenti,

hanem magába foglalja a mintegy 1700 km²-es Solt, Kiskőrös, Kecei, Baja, Szerelem, Bába, Bátaszék, Szekszárd, Töze és Paks által határolt dunai árteret, ami valamikor áthatolhatatlan akadályt jelentett az országunkon átvonuló hadaknak és mindenkor bővülővé a háborús atrocitásoktól rettegő népességnek.

A terület elnevezése igen régre vezethető vissza, tudniillik a caesusos jellegű ó-török szavunk, a *sár* eredetileg mocsarat, vizenyős területet jelent. A szó első írásos megjelenése 1055-re tehető. A *mo-csár*, szláv eredetű jövevényszavunk, ettől jóval későbből, 1231-ből származik. (Nyelvtörténeti Szótár Bp. 1967.) A Sárköz elnevezés első írásos megjelenése, mint „Sarkez” egy 1459-es oklevélben jelenik meg. A Sárköz tehát az emberi lakhelyek pozíciójából tekintve egy olyan terület, amely mocsarakkal van behálózva, magasabb hatákat, minden irányból mocsarak vesznek közé, így ez a mocsárköz, mocsár-köz, tehát sárköz.

A terület kialakulása

A Duna folyása Dunaföldvár alatt lelassul, esése csökken. A szállított hordalék itt már nem a homokos kavics, a „söder”, ahogy köznyelven ezt mondják, hanem a finomabb, kisebb szemmagyságú folyami homok és iszap. A folyó ebben a helyzetben elkezd kanyarogni, *meanderezni*, a kanyarulatok előbb-utóbb túlfeljődnék, és átvágják saját magukat, az elhagyott kanyarulatokból lesznek a holtágak, morotvák, majd belső tavak, a morotva-tavak. Ezek később feltöltődnek mocsárrá, nedves rété, majd erdővé alakulnak. Ezt a természetes folyamatot nevezi a biológia *szukcesszió*-nak. A kanyarok a folyás irányja is vándorolnak. A főmederben homokzónák keletkeznek, ezek a zónák lassan benyúnyesednek. Először felbuzogtatja el a szűz homokfelszint, a nép ezt *malát*-nak vagy *malta*-nak is nevezi. Ez a malátfűzés aztán lassan erdővé, fűz, majd fűz-nyár ligeterdővé fejlődik, differenciálódik, a zónayóól pedig sziget lesz. Mindennek a változatos, sok irányú hidrológiai és biológiai folyamatnak a végeredménye az a nagy kiterjedésű, helyenként 30 km széles folyamövölgy, egyben árterület, mely a földrajzi Sárközöt alkotja.

A Duna, függetlenül attól, hogy meanderezése során hol a keleti íze, illetve homokos hátságok közelítették jobban meg vagy a völgy nyugati peremét, a Mezőföldet és a Szekszárd – Gerezsdi dombágot,

a területet mindig két részre osztotta. Ezt ma a Kalocsai Sárköz ill. a Tolnai Sárköz névvel illetjük.

A Tolnai Sárköz vízellátásáról a dunai árterületen túl egy másik vízfolyás is gondoskodott, a *Sárvíz*. Ez a mocsarakkal szegélyezett folyó Szekszárdnál lépett be a Sárközbe, és a dombásg lábánál kanyarogva, azok vizét is összegyűjtve érte el Bátánál a Dunát. A Kalocsai Sárköznek is volt egy jellegzetes víze, a *Vízaz*. Ez a folyó valahol a Csepeli síkságból eredve gyűjtötte össze a Kalocsai Sárköz vizét, és több mellékvízfolyással és betorkolással csatlakozott a Dunához. Egyes szakaszait mesterséges csatornaként írják le, és hajózták is rajta. A későbbi balparti vízrendezések alapját ez a vízfolyás képezte.

A terület felszíne, morfológiája

Ha vesszük a firdáságot és felszántóink Szekszárd és Bátaszék között Szalka felé, a szalkai magaslata, itt kiérül előtűnik ennek a fantasztikus világnak egy jelensége, Bába és Bogyszló közötti darabja. Fentről mindez egy óriási egyhangú síkságnak tűnik, ha azonban közelebbre megnézzük, ez közel sem így van. Igaz, hogy nagy szintkülönbségek nincsenek, azonban ez az átlagosan 92-93 m-rel a tenger szintje fölötti terület a végtelen változatoságot mutatja. A terület legmagasabb pontja Homokmégy határában van, ez a *Halom-hegy*, 106 m-es magassággal. Mivel itt a víz felszíni vagy felszín alatti helyzete határozza meg a világot, néhány melyezési szintkülönbségek már jelentős növényzetbeli eltérést mutatnak a száraz, sztyeppesedő ún. „süt görönd”-től (száraz, homokos talaj hát), a keményfás, puhafás erdőkön keresztül a vizenyős rétekig, mocsarakig. Az árterek így a fászlárú növényzet, tehát az erdő szempontjából két szintjű, az ún. alacsony árteret és a magas árteret különbségetük meg. Az alacsony árteret mintegy 4 méterrel van a Duna legkisebb vízállása felett, a magas árteret viszont csak a nagyobb árvezeknél kerül víz alá, így ez már 6-7 méterrel van a dunai kis vizet szintje felett. Az alacsony árteret uralkodó fajfajai a puhafák, a fűzfélék, a feketenyár és a fehérenyár. A magas árteret uralkodó fái ezzel szemben már a kemény fák. Ezek a tölgy, a kőris, a szil ill. a legmagasabban helyezkednek el a gyertyános vagy gyertyánosok tölgyséke. Régi leírások szerint a bükök is honos volt itt. Mindezen kívül, az ártereknek van egy igen alacsony, a dunai kis vízhez közelálló talajszintje, ami az év nagy szaká-

ban vízborítás alatt van, ill. szélsőséges helyzetekben kiszárad. Ezek a belső holtmedrek, morotvák, tavak, mocsarak, nedves kaszáló rétek. Ezekben a területeken a változó szélsőséges viszonyok miatt az élővilágnak igen nagy sokfélesége, *diverzitása* alakult ki.

Ha a Kalocsai Sárköznek régi térképeit megnézzük, akkor Akasztó-Kiskőrös-Kecei-Caaszártöltés-Sükösd vonalán kirajzolódik, az árteret keleti peremén kialakult mélynyomulaton a Duna-Tisza között legnagyobb hajdani mocsárvidéke, területe talán 200 km² is lehetett. A régi térképeken ezt *úrjak* vagy *örjeg* mocsárnak, ill. később *vörös mocsárnak* is nevezzük. Ennek a mocsárvidéknek utolsó eleme a Sükösd és Érsekcsanak határában lévő mély felvételi terület, a *Harabó*. A vörös mocsár utolsó maradványát a nép ma is *Örjegnek* nevezi. Egyes források szerint ez a mély vonulat egy valamikori Dunaágnak a maradványa, ami talán még a honfoglaláskor is megvolt. A Sárköz és a felette lévő Solti-síksg ekkor sziget lehetett.

Népek, betelepülés

Mindenhol a világon, ahol nagyobb kiterjedésű, rejtőzködésre alkalmas terület, általában vizes terület alakult ki, ott a történelem során létrejött egy sajátos népesség, melynek alapját az odamenekezők alkották. Így van ez a Tigris és az Eufrátesz találkozásánál, az Iraki mocsarakban, ahol a magukat *madan*-nak nevező mocsári arabok élnek, de hasonló látszat lehet a Duna deltájában kialakult népesség, a *lipovánok*. Az ősi Sárköz mocsarakkal borított ürvészterének betelepülése is hasonlóan történhetett. A honfoglalás időszakában a területen minden bizonyossággal meghúzódott egy avar-szláv törzsközösség, és ez képezte a későbbi magyar lakosság alapját. Igaz, hogy más források a mocsárvidéket a honfoglalás idején lakatlannak minősítik. Bárhonynak is történ, a tény az, hogy a régészet az elmúlt évezredek minden szakáról, a késői kőkortól, a réz- és bronzkoron keresztül, és va megjelenéséig talál itt olyan emlékeket, melyek megtelepedett lakosságra utalnak. A területről több *kelta* (i.e. 300), *szarmata-jazig* (i.sz.100), *hun* (i.sz. 420) illetve *avar* (i.sz. 600) lelet került elő. Viszattérve tehát a kérdésre, nem valószínű, hogy a honfoglalás idején a terület lakatlan lett volna.

A honfoglalás magyarságon kívül az első frott források szerinti betelepítőék valami-

Mikovinyi Sámuel térképe a XVIII. század első feléből,
a régi Sárközről

kor a X. sz. végén a besenyők voltak. Ez az ó-török nyelvet beszélő mohamedán vallású, magyarral rokon nép 1068-ban tör be az országba, azonban Salamon király, Géza és László hercegekkel szövetségben, legyőzi őket. Ezután Géza trónra kerülésével, 1074 táján, bebocsátást kérnek az országba, és a király a határvidéken és a gyéren lakott területeken, pl. a Sárközben telepíti le őket. A XII. sz.-ra összeolvadnak az itt élő magyarsággal. Emléküket helynevek őrzik, mint pl.: Besenyő-tó, Besenyő-fok, Taksony, Bogra, Baj, Baja, Bata stb. A későbbi bátai bencés apátságot 1093-ban a besenyők meg-

tértésére alapítja Szt. László király. Ennek a népek a betelepítése Sárköz község történetében is szerepel. A honfoglalás előtti és a letelepített népesség azonban, mint ahogy már említettük, hamar beépült és felolvadt a magyar lakosságban. A népesség összetétele a mohácsi csatavesztésig (1526) és az ezt követő török megszállásig változatlan maradt. Ezután azonban több mint 150 éven keresztül folytak a különböző népmozgások. A törökkori atrocitások bevezető mozzanata Bata község 1539-es elpusztítása volt. 1093-ban, a fentiek szerint, itt apátság létesült, ahol egyben az ún. „szentvér erek-

lyét”, egy vérző ostyát is őriztek. A jelentőséget később a tudomány a piros színű ostyagomba (*micrococcus prodigioides*) megjelenésével azonosította. Az ereklye miatt így a terület búcsújáró helyként is szerepelt. A történet idejére nem csak a falu lakossága, hanem idegen zarándokok nagy tömegei is gyülekeztek a templom körül, és egyszer csak megjelent a környékből, az ott táborozó török martalóc csapat. A teljes lakosságot megölték. A falut felgyújtották és a korabeli leírások szerint tízezer embert hurcoltak el rubszjra fűzve. Az eltemetett halottak maradványai jelenleg is ott vannak a templom körül. Más leírások szerint mindez a helyi hatalmasságok közti viaskodás végeredménye lett, amikor a helyi birtokos a közelben tartózkodó török csapat behívásával akart bosszút állni az apátságon. Bárhogy is történt, a borzalmas esemény jól érzékelteti a korabeli állapotokat.

Másik, a hosszú időszak történéseivel kapcsolatos példa Toina városának esete. A város először alkalmazkodni tudott a török megszállás adts helyzetéhez, a XVI. sz. közepéig. A töröktől megvette az elmenekült földesurak szőlőskertjeit, fontos átkelőhelyé és vásárközpontjává vált, tehát gazdagodott. A helyzet azonban a XVI. sz. második felétől megváltozott. Nem csak a török és a szigeti várkapitány – pl. Zrínyi Miklós – hajtja be rajtuk a növekvő adót, hanem más végvárak katonái, szabad hajdúk, különböző haramiák is sarcolni kezdik. Így bekövetkezik a vég. Gerlach István evangélikus pap már ezt írja: „Némi gonosz és áruló orszó nép lakik közöttük (ti. a magyarok között) és innen majdnem Bolgárországig elszórt rációk kik horvátul beszélnek”. Ezek a töröktől támogatva lassan földjeikből, házaikból is kiszorítják a magyarokat. 1602-ben a várost a hajdúk felégetik. 1663-ban a város már romos és szegény.

A harmadik példa Ete mezőváros pusztulása. A város a mai Decs és a Szekszárd-Bátaszéki országot között helyezkedett el. Már a korai Árpád-korban is létezett. Az egyetlen város hely volt a Sárközben. A török megszállás ellenére, Szigetvár elestéig, 1566-ig, és még utána is, gyarapadó városnak tűnik. 1557-ben 155 háza volt, 1572-ben már 192. Lakossági száma így 800 - 1000 fő lehetett. Egy bátai apátsági okirat szerint 1619-ben még él, 1627-ben, nyolc év múlva viszont már azt írják róla, hogy csak volt, és ami népeből megmaradt, az Decsre menekült.

A török kor településeinek pusztulása és gyarapodása szempontjából tehát vegyes a kép. Később például Bata is jelentős átkelő- és kereskedő központtá vált. Érdekes, hogy ugyanakkor, amikor a török Kiskőröst és Vadkertert egy 1529-ben keltezett levél szerint áprilisban elpusztítja, más települések a Duna mentén – mint pl. Dunapataj, Foktő – virágzásnak indulnak. Úgy tűnik tehát, hogy általában érvényes az, hogy a magyar hódoltsági területek elnéptelenedése a köztudottal ellentétben inkább a török kor vége felé, ill. a felszabaduló háborúk, tehát a nyugati szövetségesek bécsi győzelme (1683) és a török végső visszaszorításának, a karlócai béke megkötésének (1699) közötti zavaros, háborús időszakában megy végbe, és nem minden esetben a törökök által.

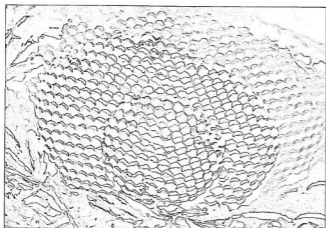
A terület etnikai összetételének máig hntó megváltozása tehát a fenti eseményekhez köthető időszak után történik. Az új betelepülők elsősorban más vidékekről származó, pl. a felvidéki vagy erdélyi magyarok voltak, azonban ugyan-

ekkor születtek a Sárkőz néprajzi színes-ségét gyarapító nemzetiségi közösségek is. A felégetett Kiskőrésre 1718-ban a Wattai család, a terület birtokosa 700 szlovák (tót) telepet helyez el. A szlovák származású lakosság 1785-re itt elérte az 5000 főt. Az elnéptelenedett Kajocsa és Dusnok térségébe a XVII. sz. végén dalmáciai és boszniai katolikus délszlávok (ricók) húzódnak fel. Hajósra, Nemesánudvarra és a tolnai érterülettel érintkező dombvidékre németek települnek. Hajósra gr. Csáky Imre kalocsai érsek javaslatára 1722–1770 között százhusz családot telepítettek, részben sváb földről, részben egyéb német területekről. Az elnéptelenedett mai Nemesánudvar területére, miután az idehúzódtott szlovák és szerb telepesek nem tudtak gyökeret verni, 1724 júniusában érkeztek meg az első német telepesek, huszonöt család. A bevándorlás folytatódott 1887-ig. Az itteniek rajnai-frank nyelvjárásukat megtartották mind a mai napig. Tehát a sárkőzi német lakosság nem mind sváb származású.

Hosszú, nehéz utat kellett megtenniük, amíg magyar földre, az új hazába értek. Először elbocsátási illetéket kellett fizetniük, a vagyonuk 5-10%-át. A vagyontalanok 1 birodalmi tallért voltak kötelesek fizetni, mielőtt gyalog vagy szekéren minden ingóságukkal, jószágukkal, teljes családok, elindultak Úm városába. Itt tujra vagy hajóra szálltak, és Bécsben tudták meg, hogy hová kerülnek. Vándorlásuk során vált híressé az a máig is megőrzött hajótipus, ereszkedő déregyle, az *Ulmer Schachtel* (ulmi doboz), melyekkel ma turistákat szállítanak. Néha Bajáig is lejjönnek. Valamikor, jószágaikkal együtt, egész családok utaztak ezeken. Lassan tehát kialakult a Sárkőz mai színes etnikai képe. *A lakosság zöme azonban megmaradt magyarnak.*

(folytatjuk)

Buzetáky Győző

Egy lódarázs-fészek története

Május legelején a Dunára indultam, hogy kedvenc időtöltésemnek, a horgászatnak szentelem a hétvégét. Am a vízállás erre alkalmatlannak bizonyult. A jó

éreg Duna sok hordalékot cipelt a hátán, ami mindig megkeseríti a pecások életét. Így hát gondoltam egyet: nem horgászni, hanem bogarászni fogok.

Önfelédten, napfényre és csendre vágyva indultam el az ártéri erdőben. Rövidesen különös, ismétlődő zúgásra lettem figyelmes. Egy Tájvédelmi Órház tetőtéréhez vezetett a hangok. Néhány lódarázs sürgölődött a tetőgerinc körül, nehézkészen repülve a szájukban tartott kisebb-nagyobb fatörzsek vagy táplálék csúlya alatt. Egy-két ör is vigyáztak a tetőn, figyelmesen pásztázta a környéket. Rögtön elhatároztam, hogy az éjszaka leple alatt meglessem az építkező darazsakat.

Hajnalban, amikor még hűvös volt, óvatosan felmásztam a padlásra, zseblámpámra a fészek vélt helyére irányítottam. A fénycsóva alaposan felborzolta a kedélyeket, pedig akkor még csak egy kisebb labdányi, két lépsorból álló, félig burkolt fészek látványa tárult elém. Néhány percig bámszékodtam még, de amikor a darazsak ingerülten és félreérthetetlenül mozgolódnak kezdtek, jobbna láttam, ha hirtelen mozdulatok nélkül, de a lehető leggyorsabban elhagyom a fedőlejtet.

Ezután rendszeresen figyeltem a lódarazsak tevékenységét. Elbővült a szorgalmas munka és az egyre nagyobbodó építmény látványa. A meleg nyári napokon fapasztikus forgalom volt a bejárat körül. Másodpercenként 3-5 lódarázs érkezett, és ugyanannyi távozott. Augusztus elején

még volt annyi bátorságom, hogy éjszaka meglessem a fészket, de mivel megállás nélkül, éjt nappalá téve tevékenykedtek, hordták a táplálékot és a fészekanyagot, később a beközörmő nagy meleg miatt már nem mertem kockáztatni. Még késő őszel is igen nagy sokadalom volt a fészkek körül. Alig vártam, hogy megérkezzenek az első fagyos éjszakák.

November végén, két jól kiképzett segítőhársammal együtt, elszántam, minden lehetséges kellemetlenségre felkészülve, Móczár Laci bácsi tanácsait megfogadva útra kelni a nehezen, csak vízi úton megközelíthető fészkek begyűjtéséhez.

Négykézláb másztam fel a padlástérbe, ahol egy nem mindennapi látványban volt részem. A kb. 70 cm magas, 60 cm széles építmény külső burka tamászkodott a lódarazsak szorgalmáról. Lencsevégre kaptam e csodálatos művet, majd odakisztam a fészkehez, és a jó előre előkészített főlát gyorsan a deszkázatához erősítettem. Egy vattacsomót kloroformmal itattam át, és a főlát alá dugtam. Óvatosan leléváltottam a fészket a gerendáról és az oldaldeszkákról.

Ekor láttam először, hogy egy 10 emeletes, több ezres létszámú pagodával van dolgom. Ígykeztem mielőbb főlátba csomagolni a még lakott építményt, majd leeresztettem segítőimnek a padlástérből.

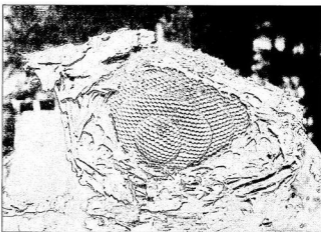
Végre terítékre került az óriási zsákmány, de a kábítószer hatása alól feloldozó darazsak támadásba lendültek. Kaparták, harapták, szúrták a főlát, ígykeztek kiszabadulni a fogságból, és megtorolni a jótalan honfoglalást. Újabb adag kloroformot kellett bevetni ellenük, aminek hatására lassacskán lecsendesedtek, és örök mély álomba szenderültek.

Örömmel nyugtáztuk: ez esetben mi győztünk!

A Baja környéki erdőben 1999. május 15-től november 27-ig megfigyelt fészkek építéséről az alábbi részleteket sikerült összegyűjteni.

A fészkek helye: a Duna bal partján, Bajtól 6 km-re, az 1474-es folyanklónomésztől délre, a Nagy-Pandúr-szigeten, tölgy-, fűz- és kőrösmályvával kevert vegyes ártéri erdő szélén volt.

A fészkek elhelyezkedése: egy Tájvédelmi Őrház padlásának függőleges deszkafalához épült. Az építkezés kiindulási pontja a tetőt tartó keresztgerenda alsó szögletében volt. A fészket a lódarazsak a palatető alatti szélvédésig – azaz, a deszkából kiesett csomó el. kb. 5 cm átmérőjű lyukon érték el. Az első nemzedék kirepülését követően, június legelején, az addig jól látható két lépet egy kisebb labdányi burokkal

vettek körül. Ennek nagysága 20x12 cm volt. Ezt a két első lépet később duplájára növelték.

A fészek külső burkának megépítésével gyakorlatilag lehetetlenné vált a lódarazsak és lárvaik életének fészken belüli megfigyelése.

Június második felében a tető és a szegélyléc közötti 3 cm szélességű rést alig két hét leforgása alatt, mindkét irányban, felfelé és oldalra egyaránt, teljes hosszában beépítették darazspapírral, ami hatalmas munkájukba került, mert a kb. 6 méter hosszú, 3 cm széles rész bedolgozásához 150-200 cm² darazspapír elkészítése szükséges. Egy dolgozó nőstény legfeljebb 4-5 mm²-nyi anyagot képes egyszerűen hazaszállítani. Így a tevékenység legalább 40-50 ezer kirepülést igényelt.

A fészket alapító nőstény kezdetben csak néhány sejtet készít, amelyet emyrszerű burokkal vesz körül. Az első dolgozók megjelenését követően a fészket fokozatosan megnagyobbítják. Függetlenül, fentről lefelé baladva építik az újabb lépeket és a fészket körülölelő külső burkot, amely táskaszerű, levegővel telt részek sokaságából áll össze.

Korábbi feltételezésem szerint a fészek állandó hőmérsékletének biztosítása céljából zárják le a réseket, ám a későbbi megfigyelések során arról is meggyőződhettem, hogy nem csak a belső hőmérséklet állandóságát, hanem a fészkek megközelíthetőségét is kizárótták.

A lódarazsak rüpyilásmak használták a fűcsomó kieséséből eredő természetes bejárattal, melyet kívülről arasznyi átmérőjű darazspapírral lefektettek be, mindössze egyetlen nyílást hagytak rajta, és azt fel-

válva örök vigyázták. A fészkekhez érkező dolgozókat az örök csápjakkal rendre megtapogatták, és csak ezután engedték be őket.

Megfigyeltem, hogy amennyiben más darazsfaj idetevett, akkor az örök szárnyaik surrogatásával a repülés zúgására egyáltalán nem emlékeztető hangot adtak ki. Ennek hallatán a fészkekből rövidesen előbújó dolgozók megtámadták, megölték a betolakodót vagy végtagjait leharapták. Erről a bejárat közvetlen közelében található tetemek és maradványai is tanúskodtak.

Folyamatosan több őrszem is vigyázta a fészkek környékét. Július közepén már akkora egyedszámú volt a kolónia, hogy másodpercenként 3-5 lódarász jött illetve távozott a fészektől. Egyesek a fészkeképítéshez hordták az alsóanyagot, mások a lárvaik etetéséhez szükséges élelemment tértek vissza. A fészek közelében több tölgyfa is állt, amelyekről a megfelelő mennyiségű faanyagot lerágcsálták.

Többnyire ugyanazon a légifolyosón, azonos irányból, egy nyíladék mentén, közepes koronaszint magasságában érték el a fészket a lódarazsak. Munkálataikban a kedvezőtlen időjárás sem akadályozta őket. Meglepő, hogy esőben éppágyra útra keltek, mint éjszaka – nemcsak a fészkekbe, hanem a fészkekből is kirepültek – ha a hőmérséklet nem süllyedt 10 °C alá.

A külső burkolat nagyságának növekedéséből arra következtettem, hogy a család népessége duplájára növekedett július második felének végére.

A fészek bejárata a föld felszínétől 4 méter magasságban volt. Kísérleteim azt igazolták, hogy 3 méteres távolságból sem

voltak agresszívák, bár a vígyázó örök azonnal reagáltak a közelédre, és egészen integáltak csápjakkal, vérszólóan megégették szájnyalukat. Emiatt igyekeztem ezt a biztonsági távolságot továbbra is pontosan betartani. Egyetlen alkalommal sem ért szárás vagy támadás, annak ellenére sem, hogy többször is megközelítettek, körbezármogtak amikor megfigyelést végeztem.

Az őrház előtti, a fészék röpnylásától kb. 3.5-4 méterre levő asztalra kerülő élel mindig megkörmötyézték, de sosem szálltak le arra. Így nem tudni, hogy felderítés vagy táplálékszerzés céljából érkeztek-e. S mert nem érezték veszélyeztetve sem magukat, sem a fészék, úgy tűnt – ellentétben a tolaikodó természetű többi darazsallal – idővel megszokták az ember közelségét és vesztettek agresszivitásukból.

Megfigyeléseimet mindig ugyanabban a ruhában végeztem, nem lehetett, hogy egy idő után a környezethez tartozónak vélték. A fészék közelében a legapróbb változást is azonnal észrevettem. Ezt oly módon sikerült megállapítani, hogy különféle tárgyakat helyeztem el a számonra már aligha biztonsági övezetben. Pl. hol egy seprő támasztottam a röpnylás alá, hol egy ruhadarabot dobtam a közeli bokorra vagy horgászbotom segítségével egy zsebkendőt akasztottam a tető szélére. Rögön megjelentek a felderítők. Hosszas tapogatózás, ismerkedés – amelyet kölkörös, befelé szűkülő csigavonalaszerű vagy többszöri jobbra-balra ingázó, fekvő nyolcsokra hasonló repülés jellemez – majd rárepülés után úgy ítélték meg, a fészeklakókat nem érheti támadás.

Sem ember, sem állat nem háborgatta a padláson épülő fészket, így a lódarazsak egyre gyorsabban szaporodtak.

A Dunán – július végén – a lemovolt árhullám után iszonyatos mennyiségű szerves anyag halmozódott fel az iszapos part mentén. Csáigák, kagylók, elpusztult emlősök, madarak tetemeit előszeretettel látogatták a különféle darazsak, köztük kegyelmeim, a lódarazsak is. Hogy táplálkozásukat megfigyelhessem – amely az iszapos part miatt lehetetlenségnek tűnt – próbásképben a biztonsági zónában, több órája elpusztult, de még nem bomlófényben lévő keszeg-darabot kínáltem fel a lódarazsaknak, amelyet néhány percen belül felfedeztek és elfogadtak, majd rövid idő alatt „csontvíz” letakarították.

Hétről – hétre növekedett a lódarazsfészék népessége. Az optimálist megközelítő körülmények és a háborítatlanság népes kolónia kialakulásához vezetett.

Október utolsó hetében a padlás résein

burkolatát minden látható ok nélkül lebontották, és egy részét újrahasonostották a fészék burkolatának bővítéséhez. Ekkorra ugyanis más darazsfajok népessége – a fővisebb éjszakaiak beállta miatt – drasztikusan megfogytakozott. Feltehetően, hogy a lódarazsaknak nem kellett már tartaniuk a fészék ellen intézett támadástól.

A novemberben begyűjtött fészeken még voltak élő lakók kissé megdermedt állapotban, és ez a tény jelentősen megkönnyítette a fészék leszedését. Lárvákat ekkor már nem találtam egyetlen sejtben sem. Valószínűleg a még életben maradt nőstény darazsak fűltek fel utócaikait. A lárvák egy része és azok hiányos, szétesőcsült maradványa elfolyósodott a fészék alatt, kellemetlen büzt árasztva.

A fészék tanulmányozása során az alábbi adatokat regisztráltam.

Több mint száz sejtet mértem meg, s a cellák szabályos hatszögeinek lapátvonalát néhány század milliméter eltéréssel 10 mm-nek találtam. A hatszögek oldalhosszúsága rendre 5.7 mm volt. A falvastagság többé-kevésbé egyenletes – ez a külső burkoló is vonatkozik – 0.75-0.8 mm. A fészék belső területe közel 84 mm², oldalfalakkal együtt 100 mm². Mélységük 28-30 mm között változik. Egy sejt térfogata: 2350-2700 mm³.

A fizeletes fészeken a negyedik lépcső mind magasságát, mind területét illetően a legnagyobb volt. Rendkívül érdekesnek találtam, hogy a hatszögsejtek az egyes szinteken egymáshoz képest 20-os elfordulással helyezkedtek el. Nem tartom véletlenszerűnek ezt az elfordulást, csak logikus magyarázatát nem ismerem.

A lépcsők közötti távolság is egyenletes, kb. 30 mm. A kolónia népességét – a nem hozzáférhető szintek területéből számításból, és óvatos becsléssel – 6.000-re taksáltam.

A leszedett és a Természettudományi Múzeumba szállított fészék adatai:

A fészék magassága:	74 cm
szélessége:	64 cm
mélysége:	40 cm
súlya:	4.85 kg

Mint korábban említettem, a negyedik lépcső a legnagyobb. A tartóoszlopok száma, melyek a harmadik lépcsőhöz kapcsolódnak, eléri az ötvenet. Ez tekintélyes mennyiségű, közel azonos időben fejlődő lárvaszámra utal.

A fészék külső burkolata 8-10 rétegű, számtalan kisebb-nagyobb légréteggel van ellátva, amelyek jó hőszigetelő-képességük miatt alkalmasak a fészék belső hőmérsékletének állandó szinten tartására.

Megfigyelhető a sívos építkezés, amely a

különböző minőségű fanyag összeragasztásával jellegzetes, főleg barna eszközást ad a sárga fészeknek. Az eltérő színű csíkok más-más helyről származó építványok és más-más dolgozó nőstény munkája.

A hatszög alakú sejtek építése vízszintes irányban, körkörösben történik. A sejtek mindaddig kör alakúak, amíg szomszédos sejtek nem kapcsolódnak hozzá. Ez legjobban a lépcső széléin elhelyezkedő cellákban látható. A darazspapír szemszézete színként egyező. A különböző színű különböző fanyagot jelentenek. A legvilágosabb a fűzfa, ennek szemszézete a legnagyobb, és a legpuhább is. A rozsdabarna tölgy jóval keményebb, így finomabban szerkeszteli. A sötétbarna csíkok pedig az őrház közelében található gyümölcsfákról származnak.

A lódarazsfészék művészi építmény. A lépcsőcsok szilárdságát a hatszögletű, szabályos sorokban elrendezett cellák garantálják, a felfüggesztést a szintek közötti tartóoszlopok, a külső burkolat szilárdságát pedig az a számtalan részben nyitott vagy teljesen zárt légrétegm bíztofsíja, amelyeket kívülről egyenletes, többnyire folytonos, kagylós, de egybefüggő réteg vesz körül. Ez a legszerűlekenyebb része az egész építménynek.

A fészék térfogata 14.000 cm³. Az egy lódarazs által egyszerre elszállítható, átlagosan 4-5 mm³-nyi fanyaggal számolva csak a fészék felépítése mintegy négymillió kirepülést igényelt!

A lódarazsak aktivitását – a megfigyelés időszakában – 210 napnak véte naponta átlagosan 19.000, óránként 790 kirepülést számolhatunk. Természeten ez nem fedi a valóságot, mert a létszám július második felétől exponenciálisan növekedett, majd október közepétől hirtelen lecsökkent. A kirepülések intenzitása július második felében volt a legnagyobb.

Ha valaha sikerül még egyszer megfigyelni egy lódarazs család életét, szerencsés a hírközlési rendszerükbe is betekinteni. Milyen módon adják egymás tudtára a felfedezett táplálékforrás helyét, a táplálék mennyiségét? Úgy tapasztaltam, hogy a házi méhekhez hasonlóan kisebb-nagyobb csoportokban repülnek a vadászterületre.

Ez pedig információáramlásra utal, mert az egy időben történő, véletlenszerű táplálék-megtalálásnak – mint pl. a felkínált keszeg feldolgozásra – igen kicsi a valószínűsége, még ilyen nagy létszámú lódarazs család esetén is.

Kép és szöveg:
Párdus Erzsébet

UI. Az ímént történet egy rovartani tudományos dolgozat redukált-szerkesztett változata. Természetesen a szerző úmútatásával és egyértelműsével készült.

Párducus Erzsébet csodabogár-polihisztor. Ósbajai. Ennek egyik hitelesítésésként elmondta, hogy kisdák kora óta pecás, empátiás érzékelőkkel a hal fel-lelhetőségét illetően. Néhány konkrét eset kapcsán is meggyőződtem arról, hogy eredményesség nem utólagos elemzések statisztikai vetülete, hanem a tájékozódás és a stratégia következménye.

Matematikusnak készült, a III. Béli-ban érettségizett. De mivel a „szerecsés csillagzat” nemcsak mentális tervtű-mot jelölő ki, az egyetemi felvételt előtt — különös tekintettel a költséghatásokra — egy éves erőgyújtás következett a Klemotor- és Gépgyárban. A „próbálkozás” aztán 1944-ig tartott. A matematikus-egyetemi álmok szimbolikája egy mestertien készült radiófürdőgép maradt, mesterség, szenvedély és művészet eszköze-ként.

Klasszikus és tipikus sorskonzfliktus az elmúlt évszázad utolsó negyedéből. Munka mellett tanulás, műszaki - főiskolai rehabilitáció. Közben gomba-szakértést tanul és végzi ma is felsőfokon. Tevékeny tagja a magyar Rovartani Társaságnak. Prof. Dr. Móczár László megkí-

lőnböztető patronálásával. Hogy hősrünk miért pont a darazsakat választotta kutatásai tárgyának, azt nem tudom.

Több alkalommal személyesen is átélhettem díszhal tenyészetének hangulatát. 80-100 akvárium egymás mellett - alatt-fellett, külön - külön is ékszer minőségben. Több ezer színes rebbenő halacska, kristálytisztá vízben, vagy alatti őserdők és szavannák között.

De van más is. Megszéppent kisdák, érettségiző fiúk, lányok, aztán higgadt egyetemisták látogatják. Az íróasztalkán

mindig ég a lámpa. Közel házzák egymáshoz a székeket, és jaj a megoldatlan számtanfajdatoknak!

Ha meg marad egy kis ideje, fest és másol, vagy burkol beláthatatlan idejű garancival. És ha még ez sem elég verseket ír. Talán lapunkban is találkozhatunk majd velük.

Vajtai I.

Nemzeti dal.

Talpra, magyar, m' a' heai!
It az idő, most vagy soha!
Rohok legyenek vagy szelők!
Ez a létező, végtelenség! —
A magyarok istene
Váratlan,
Édesem, hogy robok tovább
Nem lehetek.

Rohok voltak azelőtt,
Kékesnek csapdik,
Nik szelők dőltek le,
Nagyvilágban azaz azagatnak.
J' a magyarok istene
Édesem,
Édesem, hogy robok tovább
Nem lehetek.

Nemzeti dalunk szövege,
Ki most, ha kell, halál sem mer,
Kérlek drágám, hogy ássa,
Mint a szén kőzetbe,
A magyarok istene
Édesem,
Édesem, hogy robok tovább
Nem lehetek.

Rögzített a' létező a' heai,
Jobban okos a' heai,
Ez az idő a' létező a' heai!
Ez a létező, végtelenség!
A magyarok istene
Váratlan,
Édesem, hogy robok tovább
Nem lehetek.

A' magyar a' heai a' heai,
Mint a' heai a' heai,
Nik az okos a' heai,
Leműnek a' heai,
A magyarok istene
Váratlan,
Édesem, hogy robok tovább
Nem lehetek.

Itt a' heai a' heai,
Itt a' heai a' heai,
Ez a létező a' heai,
Mint a' heai a' heai,
A magyarok istene
Váratlan,
Édesem, hogy robok tovább
Nem lehetek.

Petőfi Sándor.

Az 1944-es évszázad utolsó negyedéből. Munka mellett tanulás, műszaki - főiskolai rehabilitáció. Közben gomba-szakértést tanul és végzi ma is felsőfokon. Tevékeny tagja a magyar Rovartani Társaságnak. Prof. Dr. Móczár László megkí-

HALÁSZAT A DUNÁN

A Duna hazánk legnagyobb folyója. Időben és térben jelentős változásokon ment keresztül, s ma is változik: A Dévényi kapun átlépve a síkságra érve hordalékait lerakta, ezen a hordalékképző haladva több ágra szakad, létrehozva a Csallóköz és Szigetköz csodálatos szigetvilágát. Győrtől Visegrádig viszonylag észesztükülve egységes medre van, majd a Szentendrei- és a Cseppe-sziget után Paksig megint szétáradó mederben halad, majd újra szűkterül, knyargor, több km széles ártere van. Ez a változás kép is érzékelteti, hogy szakaszoként a halászat is különböző. Mindezt befolyásolták a jogi és társadalmi változások, a folyószabályozások. Egy rövid írás keretében csak pillanatképeket adhatunk arról a sajátos foglalkozásról, életformáról.

A szabályozatlan folyó áradások idején előntötte az árteret, friss vízzel látta el a holtágakat, tavakat, ahol aztán bőséggel növekedett a halak új generációja. A természetes, majd mesterséges fokok gondoskodtak a víz szétterüléséről és visszafolyásáról. Kialakult egy sajátos ártéri gazdálkodás, melyről az utóbbi években sok vita volt, ebbe most nem megyünk bele, csak említem, mint a hajdani halbőség előidőzőjét.

Kialakult a halászfaj jog, mely a parti birtokot illette. A jó halászhelyeket azonban nem csak az orvhalászok, hanem a szomszédos uraságok is meghalászták. Sok per keletkezett ilyen hatalmaskodások miatt. A bétaí apát halászai Szeremle alatt a kalocsai érsek vizét halászták, mikor az érsek hajóúri rajuk ültetett, Szeremlére vitték őket, és a közösgébe előtt érepre húzták. Mint az

egykorú írás mondja, a veréstől fajszoára fokadtanak, ezért ezt a tanyát máig Jajtanryének nevezik.

A folyó Dunán tavasszal és ősszel a Fekete tengerből vizék rajai jelentek meg, s a király által adományozott vízforgókban évente több száz mázsát fogtak ki belőlük. 1774-ben a kalocsai érsek vizén, Paks és Baja között több mint 200 mázsával számoltak el. A komáromi vízhatalasokokra a bécsi udvar is kivonult megcsodálni a halászkot munkáját. Jegelve vagy sózva még Párizsba is eljuttott a magyar víza. Még az 1900-as évek elején is 2 mázsza vizát kellett a tolnai bérőlknek a kalocsai érseki konyhára beszállítani és besózni.

Mosonmagyaróvári és győri halkereskedők 200 mázsát befogadó bicákkal jöttek Baja és Mohács környékére az ősi lehalászásra, s lovakkal vontatták haza a tele bicákkat, melyek tartalmát csak tavasszal, a nagyobbjót idején vitték a bécsi és a környékbeli piacokra. Egy győri kompánia anyi

halat vitt el, mint a bajai HTSz egész évű fogása volt az 1960-as években.

A több km széles ártér, a kanyargó folyó nélküzzé tette a hajózást, mely abban az időben a tőrnagru egyetlen szállító módszere volt, sőt a hajóvisselésben is jelentős szerepet játszott. Csakohogy a hajókat ár ellen partról kellett vontatni, amit az ártér, és az abból kijövő fokok akadályoztak.

Mária Terézia elrendelte a fokok eltöltését, ami ellen az ártéri falvak eredménytelenül tiltakoztak. Majd elkészítődtek a szabályozások, töltésépítések, meder átvágások, elzárások, melyek mind befolyásolták a halászatot. A vízrendezési munkák fő célja az árvezék megakadályozása és a hajózás biztosítása volt, s maradt mai napig. A bói erdőn határisról most ne beszéljünk.

A Duna menti nagyobb városokban – többek közt Tolón és Baján is – halászoké alakultak, s ők bérlettel a földesuraktól a halászati jogot, és ők voltak a *nagyhálósok*. A céhes legényeknek kötelező volt a vándorlás, így megismerkedtek más vidékek halászati módjaival, szerszámaival. Az 1888-as halászati törvény nem csak a halászati jogot, s a halászat módjait szabályozta, de lehetőséget adott arra is, hogy bárki bérrelhessen halászni vizet, míg a jogtulajdonosok – ezek a parti birtokosok – számára a társulatok alakítását írta elő. Így a dunai halászat néhány HT kezelésébe került, melyek területüket üzemszakosokra osztották, és árverésen adták bérebe. A bérlok részben halászok voltak, de egyre több vállalkozó kedű vendéglős, ügyvéd, útkészítő vette át a vizeket, amit aztán tovább adtak valódi halászoknak, s azok még tovább albéreltbe. Így néha különös helyzet állt elő. A paksi Isgum Ferenc mint jogtulajdonos, tagja volt a Társulatnak. Azt az üzemszakosok patnják bérletét, és feles halászoknak adták bérebe, többek között Isgumnak is tehát saját alkalmazottja lett. Akkor volt bajba, mikor a halászok bércsútkéntest kérte: a halásznak növekednie a bevétel, de a tulajdonosnak csökkenne.

A Dunaföldvár – báti Halászati Társulat területét jórészt tolnaiak, s azon belül az Isgum család bérelte. Mivel vizeket Tolnáig messze estek, a Duna partján építettek tanyákat. Hajdan kerék nádkunyhókat, de már a 19. sz.-ban is készülték sóvényifalú kunyhók. A tericsplacon szárították a nagy halakat. Kéthetenként jártak haza, ár ellen vontatják a ladikat, melyet Apatinból szereztek be, ahová az I. híbrud előtt halért is lejártak, ha helyben nem fogtak eleget.

1945-ben, a vizek államosítása után

előbb halászati bérlo-, majd termelőszövetkezetek alakultak, s vették át a dunai halászatot, jelenleg pedig kft-k végzik ezt a munkát. A tanyai élet megszűnt, hisz motorosonakkal vagy autóval rövid idő alatt hazazárhatnak. A halat sem bárkában vagy lovas kocsin viszik piacra, hanem autóval.

E sematikus felsorolásból is látszik, mennyi jogi változás történt. Ehhez számítsuk hozzá a folyamatszabályozásokat, lecsapolásokat, a közlekedés és a technika fejlődését, máris elképzelhető, hogy ezek meennyi változást hoztak a halászok életébe és módszereibe, melyek még szakaszokként is különböztek. Másként halásztak a sebes folyóvizen, mint a majdnem álló mellékágakban. A kenderből kötött háló kezelése, gondozása is más, mint a gyári műanyagé.

Vegyük szemügyre a halászok egyik csoportját, a kishalászokat

A 19. században Komáromban még az *örngyűlölköz* mellett külön tartották számon a *kocsásokat* és a *horgászokat*. Herman Ottó híres munkájában, A Magyar halászat könyvében élvezetes stílusban festi le az észszak, sőt felbujlás szerinti is más-más számmal dolgozó, imbolgói létevezetőjébe szinte belezöld kishalászt, „*ki sosen tért haza áres kézen, ha egyből nem, egy kis "nő" csak akad, melyet a halásznő asszonyom látna meghepergetve kevés szóra veve, ropogásra kintán*”. Az egybőlöl véjt csónakban mindenféle szerszám megtalálható, közebből vagy égetett agyagból formált horgok, és hálósúlyok, kovácsolt horgok, fentő, kutyogató „pörgettyű”, amit a partha szűrt csapóhorog kurójára akaszt, s az bangálai jelzi, ha a harcsa ráharapott a horogra.

Ezt a fajta kishalászt ma már nem találjuk meg, mint ahogy azt sem, akiről Singhoff mester emlékezett meg. Szerinte a 19. sz. végén a legkiterjedtebb kishalászt Tittel környékén volt. 1850-ben Tittelben kb. 200 csaljás család lakott földalatti lakásokban, de csak télen. Amin? kitavaszodott, ladikra szálltak és a Dunára mentek Kéző őszig csak a nagy ünnepekre, hásvétra, pünkösdre, és ha a fagy közbe nem szőlt, karcsyóra tért haza, s akkor már tavaszig otthon is maradtak. Ezek görögkeleti szerbek voltak, de a német nyelvet is elsajátították. Az Alduna és a Tisza-török kishalászi voltak, mint ahogy a Közép-Tiszé a csongrádi és mindszent kecsék. Tittel jó hely, mert Pancsovlig négy víz egyestől: a Bega-Tisza-Duna-Sziva. Átellenen ott a perlaszi rétég, melyet a tavaszi áradások elűntöttek s akkor tele volt halal. Ilyenkor

nem csak keccével és horoggal halásztak, hanem vursával, vejszével és *vágglal*. A csajkások, miként a csongrádi kocsétek, baszdikat alkottak *vágglal*. Az egy bandában lévőek közösen dolgoztak. A bandában lévőek száma páros volt. A világ-halászat mint 6-10 csónakból állt egy banda, kevesebből sóba. Egyformán osztottak. A banda élén egy főmester állt, többnyire a legidősebb, aki a naponkénti halászatot intézte, a bérlofél tárgyalta, felvette a pénzt, és intézte az egyéb ügyeket. Mindenkinek egyformán kellett dolgozania, hogy társaitól szemrehányást ne kapjon, de a fiatalok is könnyebben beletanultak így a munkába. A bérlofélnek csak egy emberrel volt dolga. Ha valaki betegség vagy más fontos ügy miatt nem dolgozhatott, a keresetből épp úgy részesítették. Minden héten 4-4 asszony felvitte a vité utának az élelmet, s hozta a kendő csúcskében a pénzt. Az otthon maradtokk ellátták a soros élelemvívők házi teendőit, gondozták a gyerekeket, állatokat. Ahogy fogott a hal, rákapta a földmívelőre, tavasszal, ősszel mellesken halásztak, most már csak ki-ki magának. A bérlofél sem akudoztak, de ha kiségtőre volt szükség, éket hitva.

É két leírás egy lényeges különbséget nem hangsúlyoz: a nagyhálósok vagy maguk a bérlok, vagy annak alkalmazottai, míg a kishalászok a bérlo albérlői, akik vagy fix összegért halászhattak, bizonyos szerszámokkal és bizonyos területen, – ezek a területi engedményesek, akik a halal szabadon rendelkeztek, – vagy pedig részért, különösen a közben dolgozók, ami azt jelenti, hogy a teljes fogást át kellett adniok, és annak felét fizette ki a bérlo. Mindeket esetben azonban saját számmal dolgoztak.

A 20. sz.-ban a kishalászoknak több típusú különözethetjük meg. Az egyik, és számban is a legnagyobb, a *paraszthalász*. Ezeknek több-kevesebb földjük volt, és ki több, ki kevesebb időt szentelt a halászatnak. Tulajdonképpen ezekből került ki a „főfoglakozási” kishalász is, mert többségük igyekezett legalább egy kis szőlőt szerezni, amit aztán a család művelt. Ő legfeljebb, ha a sora rákényszerítette, aratást, ceplést vállalt, hogy a téli kenyér biztosítva legyen, különben minden idejét a halászat kötötte le. Mások varszták, horgásztak, esetleg éjjel millingetnek, marázsasztak, így jutott idejük a mezőgazdasági munkára is. Voltak olyankor, ezek tehetősebb gazdák, akik hármán-négyen összeálltak, halra vágtyak, vagy ha éppen kereslet volt, a közös kerítőhálóval meghalászták. Számkra ez inkább szorakozás volt.

Közben megengedték albérlésben a városzást.

A kishalászok is megtették, hogy összeadták egy kerítőhalót, s titokban meghúzták a bérlő vizét. Az öreg bajaiak mesélték, hogy az egyik kishalász inszannak adta a fiát tolnaiakhoz, akiknek tanyája a vírossal szemben volt. A fiú húga, ügyes kislány, minden nap átvezett a Dunán, valami süteményt vitt a bátyjának, aki az előkészített hálólázu kötelek hosszából már tudta, merre mennek halászni. A kislány vitte a hirt haza, ahol a társak már várták, s ők az ellenkező irányba mentek.

Megint mások a *szezonhalászok*. Inkább az ipari munkások közül kerültek ki. Ha kedvenc szerszámjuknak szezonja volt, és szakmájukban nem volt munka, akkor halásztak. Az I. világháború előtt pesti millingesek kofajánálról felutaztak Bécsbe, kabátjuk alatt a milling béléssel. Ott vettek egy ladikot – ezek az osztrák vagy bécsi ladikok –, elindultak lefelé. Az első erdőben vágtak nyelet, kőrnőt, felszerelték a millinget, és éjszaka halásztak lefelé. Komáromban eladták a halat, és halásztak Pestig. Itt eladták a halat, a ladikot, a következő hajóval mentek vissza. A határ aztán meggátolta ezt a fajta halászatot.

A szezonhalászközből verbuválódott később a sporthalász társadalom, mint az emelőlázuok, a „tekerőáplások”, millingesek, kecések.

Az igazi kishalász az apja mellett tanult bele a halászatba, vagy nagyhalászköznél inaskodott. Volt olyan is, aki orvhalászként kezdte, mint hajdan a nagybercskai parasztlégeny Szilanyinka, aki később kisha-

lász, majd a Ferenc csatorma egy részének bérlője lett. Hálósbandája alkalmanként a kishalászközből állt össze. Fiait már a bajai halászközhöz adta inszannak, és az ipartársulaton szabadultak, de éleik végéig odhas halásznak tartották magukat, bár a céh már rég megszűnt.

A bérlő arra is adott engedélyt, hogy egyes fokokat, kifolyásokat rekesszel vagy vejszéllel elzárják. Ehhez a sárközi halászkök értettek a legjobban.

Azok a kishalászok, akik közel laktak vízükhöz, aludni hazajártak, a távolabbiak tanyát építettek maguknak. Régebben ez kerék nádkunyhó volt, melybe többen is elfértek, de a 20. században már inkább sövényfalú tapasztott házakak. A bérlő igyekezett a maga tanyája mellé telepíteni őket, hogy szem előtt legyenek. Ilyen volt hajdan a rezeti tanya, mely az 1956-os ár víz előtt még őrizte ennek nyomait. A gyermektelenek az asszonyt is kivitték magukkal, a gyerekesek a nyári szünetre költöztek ki. Ezek már sítőkemenőre is építettek, baromfit tartottak, disznót neveltek, a feleség és a nagyobb gyerek besegített a halászatba. A kishalász szerszámokhoz ugyanis többnyire két ember kellett, az egyik evezett, a másik a szerszámot kezelte, a horgot eresztette vagy szedte fel, a varsát nézte fel, millingeztet, stb. A gyerek így tanult bele. Az apa hamar észrevette, hogy fiát érdekl-e vagy kinszenvedés számára halászat.

Ha családi segítségre nem számíthatott, társultak, a kereset közös volt, a kunyhó is, vagy egymás mellé építkeztek. Ilyenkor az egyik volt az engedélyes, a bérlő, míg a

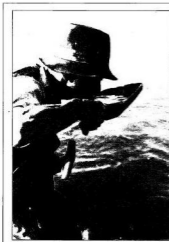
másik a segéd. A halászejegyet is így váltották ki.

Voltak magányos farkasok, akik semmi pénztért nem társultak volna senkivel. Vagy póruljártak már, vagy nem túrték a beleszólást. A kétébberes számszámmal is egyedül kinlődtak, kitaláltak különféle megoldásokat kezelésükre. A 19. sz.-ban még nagyobb számmal voltak ilyenek, még tanyát sem építettek maguknak, gyékényponyvákat feszítettek a ladik farára, vagy a parton készítették belőle enyhelyet, később már a sátorlap is használatba került. A felfordított ladik vagy egy sűrű bokor is kellő védelmet nyújtott. Baján még emlegették az öreg Kukityot, aki hideg időben partoldalra vajt üreget, tüzet rakott, megfőzte a vacsorát, a paraszt kikaparta, s ott aludt.

A kishalászok szerszámkészlete nagyon változott. Míg a nagyhalász a halók nagy felületében bízik, a kishalász a mederviszonyok, a víz- és hajlárás figyelembevételével próbálkozik minden általa ismert szerszámmal, amit jónak lát. De gyunkori, hogy valamelyikre specializálja magát. Ilyen volt a szeremlei vízezen az öreg Schálfer, aki a fenékhorg, vagy Istók Imre, aki a butykalás mestere volt. Ezt mindenki tudta rólok, és elismerték tudományukat.

A kishalászok halászatát jól jövedelmezett a bérlőnek. Az így befolyt pénz sokszor fedezte az évi bérléret, kiadása nem volt rá, a beszolgáltatott halmennyiségben aránylag több volt a jóval, mint a tömeghalat fogó nagyhalókban. A kishalászok azokat a területeket halászták, melyekhez a nagyhaló nem fért hozzá.

A kishalászok halászkök arányáról némi fogalmat adhatnak bizonyos összehárasok. A halászati törvény előírta a halászejgy váltást. A bérlőnek mesterjegyet, alkalmazottainak segédjegyet kellett váltani, ez igazolta jogosultságukat. Egy 1925-ös kimutatás szerint Tolna megyében 162 mester- és 275 segédjegyet adtak ki. Ami feltűnő, hogy a mesterek között csak hat halász foglalkozású van, 131 a földműves és 25 egyéb. Amikor a Középdunai Halászati Szövetkezet 1945-ben megalakult, 245 tagja volt. Nyilván ezek javarésze korábban paraszthalász kishalász volt. Ugyanekkor a Baja és Vidéke Halászati Szövetkezetnek 132 tagjából csak 15 volt korábban mester. Mohácsról 12 nagy- és 30 kishalászt vettek számba. A 36 bátoi halászból csak 4 volt mester. Tehát a halászkök zöme a kishalászkökből került ki.

*Az ENSZ
az édesvízi nemzetközi évenek
kiáltotta ki a 2003-as esztendő*

*A világszervezet
fokozott figyelmet fordít
az ivóvízkészlet megővására
és
az ivóvízellátás kiterjesztésére*

*Szapolyból ásvány-vízet ivó halász
(Szeremle, 1956)
Solyos Ede felvétel*

A VÍZ
VILÁGNAPJA
MÁRCIUS 22.

Születésnap üdvözet

Amikor Kati névvel a 2003. januári kiállításáról beszélgettünk, a következő dologra kért meg először: ne legyek hosszú, ne beszéljek sokat, hiszen egy iskolában nyílik a tárlat, ahol a gyerekek is nézik a képeket, és hallgatják a szavaimat. Mert természetesen Kati néni még akkor is a gyerekekre gondolt, amikor valami róla szól. De az a nap, és ez az írás, ez a hely most Róla szó. Rendes Bélánéről, vagy ahogyan Baján szinte mindenki ismeri: Rajz Kati nénről.

A festőnő Baján született 1927-ben. Itt szerzett diplomát a Tanítóképző Főiskolán 1946-ban. Ezt követően Bajaszentistvánon tanított 1959-ig, közben 1952-ben elvégezte Pécsen a testnevelés szakot (ezt kevesen tudják róla), majd 1956-ban a szegedi Tanárképző Főiskola rajz szakán diplomázott, 1966-ban pedig a József Attila Tudományegyetem Bölcsész kárdán pedagógiai képzést is szerzett. A Rudnay-kör tagja 1951–1956 között, a Hajósi alkotótábor alapító tagja. Az ötvenes évektől napjainkig festőtáborok, nyári alkotótáborok (többek között Tokaj, Karapancsa, Kárász) rendszeres résztvevője. 1959 és 1983 között (nyugdíjazásáig) a vonatkereti Gyakorló Iskolában tanított. Négy évtizedet átfutó művészetpedagógiai tevékenységét módot adott számára a hivatás, a művészet alapkérdéseinek elmélyült tanulmányozására.

Az ÚÁMK 2003 januárjában adott ott-hont a festőnő legjobb alkotásainak kiállítására. A tárlat mindenképpen olyan művész munkáit mutatta be, aki nem függ semmitől és senkitől önmaga belső erején és teltségén kívül. Festői látásmódja teszi alkotásait olyan egyedül, mely mindenkitől megkülönbözteti. Festészetét egyáltalán nem sorolhatjuk iskolákba: ez a bókólok közhely vizont nála alighanem érvényes.

„Nem elég csak lefesteni a dolgokat, ... a szépségideát is úgy kell megválasztani, hogy az ember azzal valamit ki tudjon fejezni. Olyan nagy eseményeknek vagyunk mi a tanúi, hogy ezt nem lehet elmondani a múlt századi értelemben vett életképekkel. Itt süriteni kell a dolgokat...” Szalay Ferenc festőművész fogalmazta meg ezeket a gondolatokat, mely akár e tárlat programjának is beillenék. Süriteni – de hogyan? És miféle dolgokat? És egyáltalán: elég-e csupán süriteni a dolgokat, vagy valami mást is kellene tenni, hogy művészet,

maradandó értékű szüllessék a magyar vidék „dolgából”?

Fogas kérdések ezek, még azt sem tudnánk hirtelen eldönteni, vajon irásban-nóban vagy ecsettel-vázzsonon könnyebb-e válaszolni rájuk. Kati néninek az ecset adatait a válaszadás eszközközl, és ritka következetességgel, pályája indulásától máig megtorpanás nélkül keresi az által üdvözöltnek hitt és kimondhatónak ítélt válaszokat.

Milyen alkotásai? Egyszerűek, őszinték és szuggesztívek, mint ő maga, a rácsodálkozás, az öröm, a humanum, az elmúlás kereselése egyszerűen van bennük jelen. Ismeri a mesterség fortélyait, s ez felbátorítja, hogy néhol kissé szándékoltan naiv köntösbe bújik. Naiv köntösbe bújik, vagyis a naiv művészek eszköztárából is merít, mert a kifejezés őszintesége, a sokszorosan komplex mondanivaló kényszeríti ki belőle a „torzításokat”. A felszín megkövesedett kérge alá fúrja be magát. Minden képén ő a játékmester, a valószínűleg leszűrt motívumai az ő belső világán át rendeződnek képpé.

Festményei figurális felfogásúak, de mögöttük és bennük erős tartalmi és érzelmi feszültségek érezhetők. Tájéképek, arcképek, csendéletek különös megfogalmazásban jelennek meg képein.

Mondhatjuk lírai ez a festő, nőies. Nem tudom, miért használjuk olykor pejoratív jelzőnek azt, hogy nőies? Mária megváltozik a nőies szó értéke, ha úgy fordítom: érzékeny. Érzékenység nélkül pedig nincs művészet.

A festőnő legjobb alkotásain kiművelte a rajzolásnak, a vonal vezetésének olyan módjait, amelyekkel csak ritkán találkozhatunk. Ezek a kontúrok, vonalak a vázson felületén oly érzékeny, hajlékonyak, játékosak vagy izgalomtól hevültek, mintha csak önálló, külön szerepük volna a festmény színeivel, formákkal meghatározott felületén. Mindemellett természetesen szorosan hozzátartoznak a kompozíció egységéhez, akár meghatározó, akár járulékos szerepet kaptak abban. Meleg vörös, sárga, barna, mélyzöld és a kékkel színtalan árnyalatával sejtelmes, erőpenni, légies formáival, bársúlyosan finom felületével a festőnő legszebb alkotásai szólnak hozzánk.

Kicsiny szelete a világnak az, amit képein fölmutat, ám ezt a szeletét a mélyéig ismeri. És ismeri önmagát is. Egy eticus élet

Fotó: Baráti György

és életmű tapasztalatai összegződnék fiatalos lendülettel és kényegláttó egyszerűséggel megfestett képein. A bölcs emberek eszejárása az övé, melyben számára sosem az a kérdés, miként fejezze ki a korát, mert tudja jól, hogy a kor szelleme bennünk él, s ha magunkat hívven fejezzük ki, akkor a korral is szólnuk.

Rendes Béláné Kati néni alkotásai egy olyan festőről tanúskodnak, aki magába zárta ugyan titkait, de művein keresztül egy kicsit valamennyiünknek kitarukozzik.

Kovács Zita

Január 16-án nyílt meg az Újvárosi ÁMK Iskolagalériájában dr. Rendes Béláné alkotásából rendezett kiállítás.

BESZÉLGETÉS DR. RENDES BÉLÁNÉVAL

„A legszebb képesség is eláncszott kincs, amíg ébresztőjét meg nem találja.”
(Németh László)

- Hetedik önálló kiállításod alkalmából szeretettel gratulálók, és arra kérlek, tekinthessünk egy kicsit vissza a múltba. Milyen emlékeid vannak gyerekkorodból? Szeretnél rajzolni?

- Igen. A Tolnai Világlapja évkönyveit nézgettem szívesen, miközben a lapok szélét telerajzoltam. Egy hosszabb gyermekbetegségem alatt (amikor bármit meg-

ettek volna értem), vízfestéket kértem, és az ügyben festettem. Édesanyám végtelen türelmélt bizonyítja, hogy a ki-kielőcsant festések víz miatt dorgálással nem vette el a kedvemem.

- Később az iskolai rajzórákon kaptál-e különösebb indítást? Volt-e tanárod, aki szunyavadó képességeidet ébresztette?

- A polgári iskolában Puszkás Klára festőművész tanárőrnő tanított. Az akkori tanterv szerint jobbára a táblára helyeztet nagy alakú motívumokat kellett reprodukálnunk. Ezeket én átlagnál hamarabb rajzoltam le és festettem ki. A feladat teljesítését – a korabeli fegyelmi szokások szerint – karba telt kézzel jeleztem.

- Nézték, ez a kislány már kész, és milyen szép a rajza! – mondta Klári néni. Ettől kezdve fokozott figyelemmel kísért. Bekerülhettem az iskola rajz szakkörébe. Mivel ez havi öt pengő kiadást jelentett, hogy szüleimnek gondot ne okozzak, előteremttem a rávalót. Egy kisdíjakot korrepetáltam helyesírásból, szintén öt pengőért. A rajz szakköri foglalkozásokon igen jól éreztem magam. Itt festettem először modell után, itt tervezhettem először saját elképzelésem szerint, itt ismerkedtem a népművészettel. A tanárőrnő – korát megelőzve – epizódokkal vehette számunkra a szemléltető képeket. Engem az a megtiszteltetés ért, hogy Klári néni meg is hívott magához. Szüleinek mint jól rajzoló kis tanítványt mutatott be. Emlékszem, szobája telis-tele volt könyvvel. Képzőművészeti könyveiből egyet-egyét bazaar is vihettam tanulmányozás céljából. Ott és akkor kaptam kedvet az ilyen témájú könyvek gyűjtéséhez.

Neki köszönhetem, hogy pedagógus lettem. A polgári iskola elvégzése után szüleim kereskedelmi iskolába akartak iratni. Klári néni beszélt velük mondván: - A keribem nincs rajz tanítás. Kár lenne ezért a gyerekért! Így kerültem a „Zárdába”, a tanítóképzőbe. A rajz tanárom Kékonyi Mária Konstantina nővér, művésztanár volt. Ő külön miniszteri engedéllyel elterhelte a kötelező tantervtől. Kísérletének célkitűzése: a tanító tudjon a táblára rajzolni. E célból választhattunk magunknak egy-egy népmesét, mondát, melyet az év folyamán illusztrálunk. A legjobban sikerült rajzokat rendszeresen kitétte a falra, elemzette számunkra, s mi levontuk a tanulságokat. Mindezek mellett közvetlen szemléltől lehetünk a műalkotások születésének, mivel ő maga a rajzteremben festette bámulatosan szép képeit.

- Tanítói oklevéllel a kezében 1946-ban milyen tervei voltak?

- A Képzőművészeti Főiskolára szerettem volna jelentkezni. Édesanyám ellenzte, mert féltet a háború utáni főváros veszedelemétől. Azzal a feltétellel engedett volna el, ha a Miasszonyunk Rend kollégiumában lakom. De hogy lehet oda bejutni? Segítségemre sietett tanítóképzőm igazgatónöje, Horváth Mária Ancilla, s egy általa írt ajánlólevellel indultunk útra édesanyámmal. Az útközleg vonattal negyven tojás volt. Műtán a pénztárosnő (rágogtással) meggyőződött arról, hogy egyik tojás sem zúp, felhasználhatunk a vonatra. Szerencsésnek ítékezett a nap, mivel vasúti kocsinak nem csak patája, hanem oldala is volt. A hiányzó tojást az eleredő esőben ermyövel pótoltuk. A kollégiumban barátságosan fogadtak. A felvételi is sikerült volna, csak az a lista ne lett volna! Néhány adat a beszállítandók listájáról: 2q szén, 2q fa, 50 kg liszt, 5 kg zsír, cukor, málk, bab, lencse és így tovább. Gondterhelten értünk haza. Mi lesz most? Édesapám röviden megoldotta: - Édes lányom, itthon maradsz.

- A szentiváni iskolában – melyben tízenhárom évig tanítottál – is volt kiállításod 1999-ben. Bizonyára van néhány kedves emléked a pályakezdő évekből.

- Ideiglenesen helyettesítő fizetés nélküli tanítóként kerültem oda. Első osztályt tanítottam. Az iskolának jószerével csak a falai álltak. A berendezést, ablakokat, ajtókat feltölték a háború idők alatt. A kisdíjak a padlón ülve ismerkedtek az olvasás-írás tudományával, és a padlón hasra felve próbálták alkígnatni első betűiket. A szülők rémülten panaszkodtak, hogy gyermekeik otthon nem hajlandók asztalhoz ülni, s a házi feladatot csakis padlón fekvé tudják megírni.

- Négy diplomád van. Ma ez kenyérkérdés, de régen nem az volt. Mi indított ezek megszerzésére? Sokoldalú érdeklődés? Tudásvágy? Tartalmasabb élel?

- Tulajdonképpen mindegyik, de a történelem cikálta sors is. Az iskolák államosítása után rám osztották a rajz, testnevelés, ének

oktatását. Aztán, mivel a pécsi Pedagógiai Főiskolának Baján lett kihelyezett testnevelés tagozata, Aztal Gábor kollégámmal és engem ide küldtek továbbtanulni. (Akkor még külön testnevelésóra volt a fiúknak és lányoknak.) A rajzot és éneket közben „képzéses nélküli” tanítotam, mint sokan szerette az országban. Nagy örömtienre 1953-ban Szegedben rajz szakon indult levelező képzés. Három év sikeres vizsgái után kézhez vehettem rajz tanári diplomámat a közismert bajai festőművészettel, Weintraeger Adolfval egy időben. Tanulmányi évem során sokat köszönhettem B. Mikló Ferenc festőművésznek, aki a Rudnay-kört vezetete. Ő vezetett meg a modell után, főleg a fejrajzolás rejtelmeibe.

- Gyatkorlóiskolai működésedet ismerem, hiszen tízenhárom évig együtt dolgoztunk. A gyerekek körében készített tantervi kedveltség lista első helyeinek egyikén szerepelt a rajz. Jól emlékszem, hogy a gyerekek nagy örömmel várták a rajzórákat. Mi volt ennek a titka?

- Szerintem a sikerélmény. Meggyőződésem, hogy a gyerekeket érdekli az őket körülvevő világ. A rajzórákon megtanulhatták látni, megismerni és ábrázolni ezt a világot. Minden elkészült gyermekrajz viszont az én számomra dokumentálta tanítványaim látásának fejlődési szintjét. Ezt rendszeresen vissza is jeleztem számukra.

A rajzterem fiára kihelyeztem osztályonként és hetenként a jól sikerült rajzokat. Amikor a gyerek belépett a rajzterembe, azonnal látta a visszajelzést előző órai munkájáról. Válogatási szempontom nemcsak a rajz hibátlansága, tökéletessége volt, hanem a fejlődés, az előbbre lépés elismerése is. Mivel önmagától képest – gyorsabb vagy lassabb ütemben – minden gyerek fejlődik, a tanév során előbb-utóbb minden tanulón rajza kikerült a falra. Ilyenkor mindenki újabb kedvvel látott munkához. Sikertémny nélkül nincs előrehaladás!

Soha nem maradhatott el az óra végi értékelés. A padok előtt kifésült zsinórra csipeszel pillanatok alatt felkerült legalsóbb tizenhat rajz. A gyerekek értékelték, elemezték ezeket az óra elején kapott, s a már előzően tanult szempontok szerint. Ilyenkor tanultak meg összehasonlítani, tárgyilagosan értékelni, a pozitívumokat észrevenni és elismerni társaik és a maguk munkájában. Közben mindenki besorolhatta saját rajzát a megfelelő helyre, s ez segített az önismeretre nevelésben. Miközben mindezt végezték, szinte észrevétlenül, de folyamatosan alakult bennük a készség a műalkotások szépségeinek észrevételére és tudatos élvezetére is.

- *A Gyakorlóiskolában sem hagytad abba a továbbtanulást.*

Valóban. A József Attila Tudományegyetemen a pedagógia szakot végeztem. Jó hasznát vettem ennek a tanítójelölti gyakorlati képzésben, melynek során az elméletet a gyakorlattal kellett ötvöztetnem. Később, 1975-ben indult a Képzőművészeti Főiskolán a felsőfokú rajztanárképzés. Erre is jelentkeztem. Szokatlan és érdekes képzés volt ez. Az elméleti és gy-

akorlati feladatok teljesítése után tanári munkának „terméséit”, gyermekrajzokat kellett beküldönnünk, s ennek alapján értékelték tevékenységünket.

- *Hadd tegyem hozzá még ehhez, hogy a Képzőművészeti Főiskolán a beérkezett rajzokból válogattak egy kiállításra való, melyek két a Te tanítványaid összes beküldött rajza szerepelt. Ugyancsak kiválóan szerepeltek diákjaid a rajzpályázatokon.*

- Minden meghirdetett pályázaton részt vettünk. Nekem mind-mind alkalmat jelentett annak felmérése, hogy országos viszonylatban hol van iskolánk teljesítményének a helye.

- *Megszámlálhatatlan díjat nyertek tanítványaid. Van-e felejtethetlen emléked a rajzpályázatokkal kapcsolatban?*

- Sok kedves, szép emlékem van. Ezek közül hadd említsék egyet. Petőfi születésének százötvenedik évfordulója alkalmából a Petőfi Irodalmi Múzeum rajzpályázatot hirdetett. A kiállítást Károlyi Amy nyitotta meg (Weöres Sándor jelenlétében). Kedvesen szólt a gyerekekhez, dicsérete, lelkesítette őket. Sok szép gondolat hallottunk tőle, de két mondatára ma is szóról-szóra emlékszem: „Gyerekek! Ahol a téglolás kezdődik, ott a művészet végződik. Soha ne másoljátok!” Azt hiszem, ez volt a fő mondanivalója.

- *Rajztanítási eredményeidre, szakmai publikációidra figyelt az Országos Pedagógiai Intézet. Az új rajz tanterv előkészítésél az Iskolatelevizió rajzóra-sorozat bemutatását tervezte. Tizenhat rajztanár órának megtekintése után téged, a tizenhatadikat kértek fel egy témakör anyagának feldolgozására. Tájékoztatlak erről?*

- A téma az emberábrázolás volt a máso-

dik osztályban. Az új tanterv szelleme szerint változatos módszereket alkalmaztam. Pl.: agyagból emberi alak gyúrása, rajz és festés modell után: mozdulattanulmányok, kéztanulmányok, önarckép. Az adásokat követő kerekasztal-beszélgetéseken kapunk visszajelzést arról, hogy országosan felfigyelték rá, sorozatunk betöltötte hivatását.

- *Van-e tudomásod arról, hogy néhány tanítványod a nyomdokaidban jár? Fogalmazhatok úgy is, hogy akik gyerekkori képességeinek Te voltál az őszesítője.*

- Nagy örömmel mondom, hogy igen. Például Karmó Zoltán szobrászművész lett, Jensey László és Vidovity Iván festőnek. Tudomásom szerint több rajztanár tanítványom is van. Közülük Baján tanít Bondor Zsuzsa, Gál Judit, Nagy Erzsé, Németh Edit, Vörös Henriett. Szívvel kívánom nekik, hogy sok örömet leljenek munkájukban, legalább annyit, mint én annak idején az 5 óráim között.

- *Van neked néhány átlagtól eltérő vonásod. Például az, hogy a nyugdíjba vonulás nem viselt meg különösebben. Mítőlíti ki a napjaidat?*

Hátsóborban háziasszony vagyok: nagy ház, nagy kert, nagy család... A nyaraikat viszont magam kedvére töltöm. Minden évben részt veszek két-három festőtáborban. Ilyenkor reggeltől estig, a szó szoros értelmében látástól vakulásig festek, és közben boldog vagyok. Ilyenkor feltöltődöm a következő évre.

- *Szívből kívánok Neked még sok feltöltődést hozó nyarat és sok következő boldog évet!*

Sárosy Józsefné

Bajai arcképcsarnok

BERÉNYI DÁNIEL

1835-1895

Felmenő ági előde, Carolus Hertlein borbélynyásként települt Bajjára a Hessen tartománybeli Rüsselsheim helységéből. A távoli múltban – amikor a bajai útvonalnak, még német nevű volt – a Sankt-Antoni-Gasse-nak hívott (ma: Szent Antal) utcában lakó borbély orvoslással is

foglalkozott, sebészként működött városunkban.

Mihály nevű fia, a magyar, német és rác nemzetiségűek köréből választott városi hatóságban német szenátor és kamarai tag volt, később a bírói szerepkört is betöltötte.

Fia, Hertlein Dániel Baján született 1835. november 23-án, anyjának leánykori neve Eibach Borbála. (A Bajai Belvárosi Plébánia anyakönyvében utónevét Ferenc-ként jegyezték be.)

Hertlein Dani az elemi ismereteket városunkban sajátította el, majd az 1845/1846-os

tanévől kezdve – amikor az 1845. év második felétől a latin helyett a magyar lett a tanítás nyelve – a helyi királyi nyegymintázium nyelvészeti osztályában folytatta tanulmányait. A testi és szellemi fejlődés tesztjei jeleit mutató, fogékony és szorgalmas tanuló bizonyítékait adta tehetségének, minden osztályt kiváló eredménnyel fejeztet be.

A vallásos érzelmű fiatal ember a pápi pályára készült. Teológiai tanulmányait Kalocsán kezdte és Bécsben abszolválta. Papnövendékként kitűnt szerénységével, lankadatlan buzgalmsával, melyek egyéniségének haláláig jellegzetes vonásai maradtak. A Pázmány Péter által alapított bécsi magasabb papnevelő – a Pázmáneum-intézetének – kitűnő növendékét Kalocsán, 1858. november 24-én szentelték áldozórá.

Pappi avatása után egy rövid ideig Újvidéken és Palánkán volt segédlelkész, majd 1863. szeptember 24-i hatállyal ki-nevezték a bajai főgimnázium hittanárává. A tanítészeti 15 éves át, 1878-ig működött, közben 1872-ben családi nevet Berényire magyarosította. Tanárként érvényesítette tulajdonságainak értékeit, melyek részben tudásának mélysége, ismereteinek gazdagsága és elhivatottsága tették képessé. A tanítézet igényeinek megfelelően a hittanon kívül tanított magyar és német nyelvet, az ifjúsági segélyegyletnek elnöke volt, továbbá 1866-ban mint helyettes igazgató intézte az iskola ügyes-bajos dolgait.

A bajai német-magyar egyházközösség plébánosává 1876-ban választották meg egyhangúlag. Még ugyanabban az évben a bajai tankerület esperesévé, a főgimnázium érseki biztosságá, a tanítóképző intézet igazgatói tanácsának rendes tagjává nevezték ki. A Bajavidéki Rk. Tanítóegylet egyházi elnökévé, később a városi törvényhatósági biztosság tagjává választották meg.

Ráiható az elemi iskolai tanügyet. Tíz-nehétféle igazgatósága alatt szakértelemmel és buzgalommal irányította a helyi katolikus iskolákat, és a városi hatósággal együttműködve korszerűen fejlesztette a felső és alsóvárosi tanintézeteket.

Az elemi iskolai oktatásügy legbuzgóbb igazgatójának tevékenységét így jellemezték: „Berényi Dánielnek, mint a tanítói kar igazgatójának legfőbb vezérnömjé volt a közszellem megőrzése és fejlesztése és egy, a hivatásának magaslatán álló testület nevelése. E kettős célát a tanítótestületi havi értekezletek által törekedett biztosítani. Alatta ezen értekezletek szakszerű jellegét

nyertek. Berényi D., mint ember, kiváló egyéni tulajdonságaival tűnt ki. Nyugodt ítélkező, humanus bánásmód, szerzetelméletű modor, eszélyesség, tapintat, mindenek fölött pedig ritka szívósság jellemzik őt. Ritka ember az (...), aki mint ő, az emberben csak az embert szerette, ki – bár hi és odaadó szolgálója volt egyházának – nem ismert különösféle felekezetet és felekezet, szegény és gazdag között... Ő volt a „pax” jellegének legösszintébb hirdetője és követője, összetartani a társadalmat, megadni

Berényi Dániel

mindenkinek , ami őt illeti, ezt tekintette egyik életfeladatának.”

Páratlan buzgósággal, önfeláldozással és jártassággal irányította a katolikus iskolákat, a tanulókat úgy szólították: „a jó nagyságos úr.”

Az egyetértést kedvelő, higgadt természetű, erkölcsös életű pap létét tartósan zavarta, hogy egyik nőrokona Budán becselen életet folytatott, így rokonságának egy részével nem volt jó viszonyban. Ezenfelül kisebb összezörülései voltak harangozójával. Kiegyensúlyozott anyagi helyzetben élt, jó egészségnek örvendezett, csupán kisebb bajokkal járó gyengélkedéseinek gyógyítása érdekében vált szükségessé, hogy kondíciójának erősítése végett betegszabadsági engedélyeket kérjen az érseki hatóságtól. Így pl. 1882-ben balatonvidéki hideg fürdőre, 1886-ban a budai bévizek forrásaihoz telepített Császárfürdőbe, 1890-ben a világhírű karlsruhi fürdőhelyre.

Káplánja barátjához írt magánleveléből tudjuk, hogy egészsége 1895 elején miként romlott meg. Tüdőgyulladását kapott, láb gyötörte, fel is vette a halotti szentségeket, de állapota március 3-án kissé jobbra fordult. Az érsek az alábbi szöveget táviratot küldte a plébániának: „Szívemben megrendülve vettem kedves apátom haladoklásának hírért, öt Isten igralmába és a Szent Szűz Otalmába ajánlom és fűfeszítői áldásban részesítem.” Kuts János kerüle-

ti esperes plébános bejött Bácsbokodról Bajára, hogy mellette legyen, ámde háromheti betegsége 1895. március 17-én, délelőtt 10 órakor 60 éves korában az esperes plébános iránhat.

Kuts irásban jelentette az érsekségnek az apátplébános halálát, azt is, hogy végrendeletet hagyott hátra, (rokonsága hagyatékára ügyében később pereskedett) és megbizta Rakitz László köplánt a plébánia ideiglenes vezetésével. Temetése a március 19-én tartott gyűzmise után volt. Boromiszta Tibor kalocsai kanonok vezetésével adták meg a végítztséget az elhunyt számára. Az 1881-ben címzetes ugrai apátsággal megíszelt, 1889-ben pápai arany érdemkereszttel kitüntetett apátplébános temetésén lerótták kegyeletüket a bajai iskolák, a város vezetése és lakossága is. Ravatalára a zirci apát is koszorút helyezett, sírjánál a tanítóképző énekkara – Bene Gyula zenetanár vezényletével – gyászdal énekelt.

A törvényhatósági biztosság 1895. május 18-án tartott rendes közgyűlésén dr. Ladányi Mór biztosság tag kegyelettel emlékezett meg Berényiről, a testület elhunyt tagjáról. Többek között ezt mondta róla: „Berényi Dániel az egyházi állásában, békés és békéltető lelkületével, megleget szeretettel, példás becsületességével, megingatathatlan jellemzősággal, jóakarattal ocszola, záloga volt városunk társadalmi, városunk felekezeti nyugalomának és békéjének.” A biztosság egyhangúlag határozta el, hogy a lelkisátor és a közügyek lelkes bajnokának elhunytja felett érzett mély fájdalomát és gyászát a közgyűlési jegyzőkönyvben megörökíti Tiszteletére az valamikori Schulengasse (Iskola) utcát Berényiről nevezetik el. (1948-ban átkeresztelték Martynovics Ignác utóira.)

Berényi végrendeletében 200 arany forintot adományozott a gimnáziumnak, olyan tanulóknak jutalmazására, akik példás erkölcsi viselkedés mellett kitartó szorgalommal tanulnak. Emlékére Berényi Dániel-féle alapítványt neveztek el, kezelője a kalocsai alapítványi pénztár volt. Kana-táiból évenként egy aranytal jutalmazta a tanári testület az arra érdemeseket.

Emlékének megörökítésére – aki a társadalmi életben is sok érdemet szerzett – a bajai Casinó tagjai gyűjtést rendeztek. Eredményként 1.168 korona gyűlt össze. A Casinó 1895 május 5-én tartott választmányi ülésén eből 18 koronát a helybeli polgári iskolának adományozott, 50 koronát az 1894/1895. évi iskolai tanfőve a

főgimnázium segélyezőire, 1.100 koronát pedig örök időkre a főgimnáziumnak, költve, hogy az alapítvány „A bajai Casinó által gyűjtött Berényi Dániel-féle ösztöndíjalapítvány” elnevezése legyen.

Berényi életében mint érseki biztos -, folyamatosan gyakorlata a jótékonyt, évenként egy arany jutalomban részesített arra érdemes tanulókat.

Harminchat évi nyilvános pályája alatt a

katolikus pap egyházi, tanügyi téren és a társadalmi életben olyan érdemeit szerzett, hogy emlékéet hasznos feleleveníteni.

Bándi Tibor

A DUNA MEGHÓDÍTÁSA

VI.

A bajai csónaképítés mesterei

A hajók homéroszt seregszemléje

A városunkbeli hajóépítők két csoportba sorolhatók. A profik az asztalos mesterség szakmai tudásával fognak az alkotókedv új kiélési lehetőségét kínáló munkához. Az amatőröket pályájukon általában a saját csónak birtoklásának vágya indítja el. A kézilgyességgel, vállalkozó kedvvel rendelkezők a prototípus sikeres megépítése után rendszerint barátaik és ismerőseik kérésére fognak a hajóépítő kisipar műveléséhez. Ebbe az utóbbi csoportba tartozik e közleményben bemutatott első ezermesterünk, aki a dunsai kishajó parkot közel 60 egységgel gyarapította.

Bükös Zoltán

A vízenjárás és horgászat szeretetét Duna-közi szülőfalujából, Kőkredről hozta magával. Érthető tehát, hogy Baján meg-

telepedve, 1969-ben beszerez egy papucstestet. A terjedelmes és lomha jószág nincs kedvére, ezért elhatározza, hogy épít egy kisebb, fürgébb hajót. Az ötlet megvalósításra szomszédjának, Bakának Bélának a biztatása is ösztökéli. Képzettségük messze áll a faipartól, hiszen Bükös Zoltán a Lakberendező KTSZ művezetője, tetőfedő, Bakának pedig géplakatos ismereteket oktat az MTH iskolában.

A papucstest ideálisnak vélt méreteit első csónakjához viszonyítva határozza meg. Hossza 4 m, legnagyobb szélessége 117 cm volt. Az anyagfajta megválasztásakor a bajai gyakorlatot követte: a fardezska és a bordák tölgyből, a test fenyőből készült. A mindössze 10 mm vastag héjazat következtében a jármű rendkívül könnyű jószág volt. A fenék és az oldalfal nagy pontossággal összedolgozott desz-

kát ragasztással erősítette egymáshoz. A fardezskaéhoz, orrtökhöz és bókonyokhoz szegezett fenyőpalánkokat gondos csiszolással készítette elő a fényezésre. A felületvédelmet 3-4 réteg Gemini parketlakkkal biztosította. Nagy gondot fordított arra, hogy a motor a lehető legjobb határfokkal tolja meg a csónakot. A beállítás a csiga merülési mélységének szabályozásán alapult. A kísérleteket barátjával, Bakának Bélával együttműködve folytatták le. Pár milliméternyi vastag alátételemezeket rakosgatva keresték ki azt az optimális magasságot, melynél a motor még vídaman pörgött, de már elég „kemény” vizet kapott, hogy tolóerejét hatásosan adja le. A papucstestek – melyek a gyártási futamidő alatt azonos méretekkel épültek – megnyerték az érdeklődők tetszését. A modellből mintegy 30 db készült.

A siklőtestekkel elért sikerek után a csúklí gyártására tér át. 4,8 m hosszú horgászladikjai a Baján elterjedt árnyok szerint épültek. A nyers fafelületeket kívül zománccfestékkel, belül lenolaj kenővel impregnálja. A könnyen tisztítható csónakbelső megfelel a halászgató tulajdonosok igényeinek.

Gyakori jelenség, hogy a motor és csónaképítés bajai művelői a kiapadhatatlan élményforrást a természetjárásban találják meg. Valószínű, hogy Bükös Zoltán öngyógyulása az ártéri erdő számos rajongójának életérzését fejezi ki: „Elindu-

Bükös Zoltán

lok a Gemenbe, és azt a tizenöt-húsz kilométert legyalogolom. Mindig látok va-

lamit a fán, amit sok ember észre sem vesz. Már ötszázszor láttam azt a tölgycet, de ha még egyszer elmegyek alatta, újra körbe nézem, és valami megfog benne. Csodálatos évszázados fákát körbejárni, nézegetni. Előbukkan egy mókus, szarvas, vadászó vagy rétisas, és én akkor képes vagyok fél óráig is nézni, amíg nem megy el."

Kamarás Kálmán

Öreg, szívós, kemény harcos. Jőfélle fából faragták: egykönnyen nem adja fel. Életkora majd húsz évvel fölözi Santiagóét, és miként az öreg halász, ő is megvívta csatáját a nagy hallal. Két ízben is. Nem a mélyvizek bolyongó óriásaira gondolok, melyek a meder iszapjára vetik suhanó árnyékukat, hanem a kiszámíthatatlan sors életörömöt rabló ragadozóira.

1996. Az agy ágas-bogas keringési rendszerében megpattan egy elgyengült,

Kamarás Kálmán

szeszülő érfal. A bémulás jobboldali és kiterjedt. Kórház után kórház, majd a rehabilitációs intézet következik. A kézművesség és járás elemi mozdulatait kell újra tanulnia. Lehet-e több vakmerő illúzióval az remélni, hogy az agy félszázadon át felhalmozott tudása valaha is eljut a zsebhaditlan mozduló ujjakig? Háromlábú botjával kibicog műhelyébe, keze végigsimít kedves eszközein, szerszámjain; és az akarut győzedelmeskedik a bémuláson. A merev ujjak rálátálnak a begyakorolt mozgás régi ritmusára. Kamarás mester újra alkot. Keze alól kisebb számban, de régi minőségben kerülnek ki a vízijárművek.

A második csapás úgy tűnik végzetes és letaglózó. A sebész ítélete megfellebbezhetetlen: jobb lábát térd alatt amputálni kell. A műtét három éve történt. A csónaképítés fél lábbal aigha művelhető szakma. Bizonyosnak látszik, hogy a

mester alkotó pályafutása bevégeztetett.

Mikor 2003. januárjában benyitok a Darázs utcai ház kapuján, a tornácra járőkeretéről elemelkedve nyújt kezét a házigazda. Nézzük meg először a műhelyt – javasolja. A havas úton erőteljesen, biztosan mozog a „Trabant”. A megnyíló ajtóból meleg árad ki a téli fagyba; a fűrészpáros kályhában most roskad hamuvá az izzó zsarátok. A tágas, patikarisztaságú műhely közepén hosszán, kecesen, karcsún szőkik magasba a szerkezetkész csúski orra. Fardeszkáján és oldalán már dolgozott a gondos, simító és csiszoló kéz. A csónak peremén kelelt, nemes formájúra kimart keresztmetszetű hablécc fut végig. Ez a cég védjegye. A jelről minden ósnakhoz értő felismeri: a csúski Kamarás Kálmán műhelyéből került ki. A szép jószág látványa meglepő és megrendítő élmény. Az öreg halász tehát újra talpra állt, szembeállt az irgalmatlan sorsral, és az alkotásban újra megtalálta az élet értelmét.

Téved az a kedves Olvasó, ha né, Santiago árnyék-profiljának felidézése nem több a hasonlatos tal való pusztá játékán. A mi öreg halászunk nem csupán a mostoha sorsral való kemény szembezugulásban hasonlatos Hemingway naptól szerzett kubai barátjához. Munkával ki nem töltött idejének jórészét a Dunán, a víztől ölelt természetnek szentelte. Gyermekkorától tanulta ki azokat a ravasz fogásokat, melyekkel a vizek óvatosságot lakói horogvegre kaphatók. Az apja mellett, gyermekfejjel megkezdett kurzust a halfogás magasiskolájává fejleszti. Horgász karrierjének csúcspontját a 23,5 kg-os tokhalmak az eredményes megakasztása jelenti, melyet 1961-ben fogott ki. A 42 éve felállított rekordot azóta sem döntötték meg. Kamarás Kálmán egyéb halfajtákból is zsákmányol kaputális példányokat. A vizek nagy rablólovagjával és szelídebb behemóttjaival vívott harca azonban nem a csó-

A horgász évkönyvek „örök ranglistás” tokhala elejtője társaságában

naképítés, hanem a bajai sporthorgászok történetéhez tartozik.

Kamarás Kálmán kétségkívül a cikksoro-

A legtermékenyebb fahajó-építő mesterlevele

zatban szereplő csónaképítők Nesztora. Tevékenységének kezdete másfél évtizeddel előzi meg felsorolt pályatársait. Az ősi bajai csónakmodell, a csikli eredetéről érdemlegesen ugyan nem tud mondani, ám ő alakítja ki a már több mint fél évszázada gyártott típus harmonikus vonalait. Tudományát nem őrzi zsugori féltékenységgel: a hozzá forduló pályatársakat készséggel látja el idomformákkal, méretekkel és tanácsokkal.

Érdekesége még pályafutásának, hogy tevékenységének kezdetét frott anyag dokumentálja. 1964-ben kezeltett közjegyzői okiratban Mervald Frigyes csónaképítő mester tanúsítja, hogy Iszkeitz Kálmán (ez volt eredeti családneve) 1947 óta épített vízjárniűveket. Őreg halásznak visszaemlékezése szerint első hajóját Mervald segítségével hozza össze, ám 1948-ban csiklije prototípusát már önállóan építi meg. Ekkor még nagybátyja, Iglió József Deszkás u. 22. szám alatti műhelyében dolgozik. Mivel betegeskedő rokona felhagy iparával, 1957-től a műhelyt saját cégtáblájával üzemelteti. Beközöszt a csikli építésének fénykorá. Egy sikeres barter-üzlet során nagy mennyiségű tölgyfához jut, és ezekből 25 horgászcsónak faradszékjait, bőkonysait flírészeli és gyalukja ki. Méretre szabja, majd illeszti a fenék és oldalfalak deszkaanyagát is. Így oly kedvező helyzetbe kerül, hogy a megrendeléseket rövid határidőre vállalhatja. A csónakok méretei az előző cikkben leírt határok között mozognak. Az Iszkeitz (eikkor még így hívják) műhelyspecialitása, hogy a tökéletesen illesztett fenék és oldaldeszkák: természetes anyaggal, tűrőnyelvvel ragasztja össze. (A ragasztó anyag a tűrő kazeinjének és mérszetejnek az összefűzése után keletkezik.)

Kortyolunk a hízgaziga zamatos fehér borából, és a szóban átsuhan egy hatvan éves emlék az Iglió nagybácsi vagyonev-

delmi rendszabályáról. Mikor a tűrőt a boltból meghozták, a pákoszos inasok elriasztás céljából a mester a műhely nyílvaosága előtt hatalmassakat köpött az értékes ipari nyersanyagba.

A fenékdeszkák fúgáinak tömítését lenolaj-kencővel impregnált papír aláttétel, majd fémlemez csiklak tökéletesítette. A kartácsszögekkel felerősített lemez hosszú éveig biztosította a vízen tartott csónakok szívárgámsentességét. A faanyag rostjait kencővel telítette, végül a fát lakkréteggel vontta be. Festett csónakot alig készített, ugyanis üzleti elve volt: a megrendelő ne vegyen zsákbaacsakát. A lakkrétegtől bevont fa megmutatja, hogy a tulajdonos jó anyagból készített, gondosan kidolgozott csónakot kap a pénzéért.

Az elmúlt fél évszázad során a Deszkás utcai, valamint a Darázs utcába átköltöztetett műhely kb. 120 csiklit állított elő. Az ügyes iparos természetesen alkalmazkodott a megváltozott tejesctményű motorok támasztotta igényhez. Gyártott kb. 70 papucstestet, 10 kiles és 2 palánkos hajót is. A készített vízjárniűvek száma tehát elérte a 200 darabot. Kétségtelen, hogy az öreg halász rekordere a ki fahajók építése területén is.

A Baján megszerzett hímévv tavogyűrűzését jól szemléltetik a mester pénzárkényének bejegyzései. Soroljuk fel a Kamarás-féle hajót megrendelőik lakóhelyét: Szeged, Kecskemét, Pécs, Ráckeve, Dunaharaszti, Budapest, Kalocsa, Fadd, Bátaszék, Érsekcsanak, Felsőkanda, Dunafalva, Békéscsaba.

A vevők igényéhez történő rugalmas alkalmazkodás érdekében a mester szellemes módszert eszelt ki. Elfgyártotta a faradszékák, bőkonnyok, ortókák, stb. lemezből kivágott sablonjait. Ezekre berajzolta azokat a komlókat, melyek a kisebb, vagy más alakú járművek szerkezetének feleltek meg. A

modelleket a csiklik és papucstestek számára egyaránt elkészítette. Így rövid idő alatt ki tudta világítani azokat az idomokat, melyek a csónak legyártásához megadták a vevő igényének megfelelő méreteket. Ez főként papucstesteknél volt döntő szempont, hiszen a változatos farmotorkínálat sokféle csónakfajta konstruálásáért tettesz szükségessé.

Bár a bajai csónaképítés Nagy Öregje gyermekkorra óta el meghitt életközösséggel a Dunával, egy ízben tapasztalnia kellett, hogy az agg folyamistén még barátok között is hajlamosú álnok tréfára. A dolog egészen barátságos kezdődött. Két barátijával horgászgatott a Rezét alsó kifolyásának sarkantyúszőrű kiszögellésénél. A pecelást megelőgelvén, felvonták a horgonyt, hogy déli felé tarssanak. Elsőként ő indult el. Látta, hogy Baja felől gyors iramban hatalmas kirándulóhajó közeledik. Vélhetőleg az „Amur” házmagasságú óra fűrt széles tájékosított a Dunába. Mögötte méteres, pompás furtallamok futnak szét V alakban. 1968. október 13-a van, déli dő és tündöklő napsütés. Ragadjuk meg a kitűnő alkalmat az ősi verőfényben egy kis hullámlovaglásra! A játék főként a lassabb járású motorok idején volt kedvenc szórakozás.

A csónakot hegyességben vezetjük fel a felénk hömpölygő vízféreg hátra. Amint a csúcsra értünk, gyors kormánykorrekció, és a haladás tengelyvonalát a taraj gerinccel illesztjük rá. A hullám a parthoz viszonyítva jelentős sebességgel halad. A csónakomból viszont az állónak tekintett vízhez képest érzékeli a szülgülés iramát. A két sebesség egyszerű fizikai törvény szerint adódik össze, és az eredmény a játszadózót a könnyed, lebegő suhanás élményébe részelteti. Sokan és sokszor imáncselték így a Duna tarajos vizével; helytelen lenne tehát öreg halásznakat – aki akkor még erjeje tejesben lévő Santiago – okatlan könnyelműségéért elmarasztalni. Csak-

A csikli vízre száll

Egy Kamarás-féle mahagóni hajó

hogy Kamarás visszapillantott társaira, követik-e vajon.

A végzetes hibát ekkor követte el: a szemmel nem tartott csónakor lesiklott a hullám: part felől meredélyen. A vezetői vigyázatlanságot a folyó kisélekedés nélkül torolja meg. Az oldalba kapott csónakba több száz liternyi víz zúdult, és ez még a kedvezőbb eset. A Duna ezúttal szigorúbb büntetést. Kamarás kirepült járművéből, és visszanezve látta, hogy a papucstest hátsóval égne fordulva, dögliött halként himbálódzik a hullámokon. Még szerencse a bajban, hogy a jól tömített orrbortás alatt megszorult a levegő, és ez felszínen tartotta a csónakot, melyet a súlyos motor a mélységbe húzott volna. A simborák természetesen azonnal segítségére siettek a hajótöröttnek, ám egy billégő vízjárásról vajmi kevés tehető a széles papucstest visszafordítása érdekében. Fennállt az a veszély is, hogy egy balsikerű kísérletnél megszökik a létfontosságú levegő, és a vízzel megtelt csónak alámerül. A meztő-expedíció mindössze annyit tudott tenni, hogy a fejreállt, labilis bajót lassan és óvatosan a jobb partra terelte. A visszafordított csónakot, illetve hajótörtevet meglepő gyorsasággal tették územképessé. A Kőnig már egy óra múlva feldübörgött.

Bár a múltó idő mind szkebbre vonja a lét örömeit övező kört, a természet, az áradó vizek, az öröklet változó Duna iránti rajongását Kamarás Kálmán ifjanti idegében őrizte meg. Talán nem tévedünk, ha kimondjuk; az alkotó tevékenységben és a természet megtulós csodálatában a lelki fináltság megtartásának örök forrásvidékeit fedezte fel.

Siroki Ferenc

Alapképzettségét egy jó nevű ózdi asztalosmester műhelyében szerzi. Az igényes műbútorok előállítására szakosodott iparosnál kitűnő iskolát jár ki. 1948-ban szerez segédlevelet. A következő időszak gyarapítja ugyan a kor évfőtűt és az életapasztalatot, de szakmáját vajmi kevésbé gyakorolja. A katonasági utáni a Bácska Bútoripari Vállalat termelési osztályát vezeti három évtizeden át. Erre az időszakra esik a cég virágzása is: termékei megjelennek a nyugat-európai piacokon.

Siroki Ózdon nemcsak a mesterség fogásait tanulja el, hanem ipari tárgyának, a fának és a belőle kialakítható változa-

tos formáknak a szeretetét is. A mi magyar Colas Breugnonunk hajdani francia kollégájához hasonlóan tud gyönyörködni a megmunkálásra váró anyagban. Elmereng az erzet szállításán, szemléli a díjgyökér-funérok szépséges szimmetriáját, megcsodálja a mahagóni tüzes árnyalatát, vagy a juharberkesz elefántcsontszínű sápadtságát. Bámulsóan figyel kezű mester, aki rendíthetetlen önbizalommal vág kényes, egyedi munkákba. Intarziás remek, a funérellesztés nemes összehatásban pompázó búto-

Siroki Ferenc

rok kerülnek ki a keze alól. Életének furcsa paradoxona, hogy mesterségbeli tudása legjavát és rendkívüli manuális készségét főfoglalkozási állásában alig tudja hasznosítani. Igaz viszont, hogy portáján mindig létesít asztalosműhelyt, ahol szabad óráiban hódolhat a fával való búvészkedés gyönyörűségének. Egyike azoknak a szerencsés embereknek, akik mesterségük művelésében az önmegvalósítás örömeit találják meg. Indokolt tehát a kérdés, miért kívánja kitanulni egy számára ismeretlen szakma fortélyait? Válasza érdekes és jellemző: „Itt Baján az járta, hogy az a rendes asztalos, az igazi, aki csónakot tud csinálni. Ez egy kihívás volt számomra. Élt bennem egy belső készlet, hogy megmutatom, én is tudok csónakot építeni.”

Első két vízi járművét az un. papucstestmodell követve konstruálta. Az egyik fenýfedezéskéből, a másik rétegelt okumé lemezéből készült. (Az okumé tropikus erdőben termő fa. Funérlának erete szerföltét dekoratív, és kis fajsúlyú miatt alkalmas könnyű csónak előállítására.) Mivel a hajó mindössze 3 mm vastag lemezből épült, filmagasztóval három réteget lapolt egymásra. A mutatós csónak külső megjelenésében még kísért a mester eredeti foglalkozása. A papucstest szépen kiképzett felületeinek csillogása

a politúrozott bútor fényére emlékeztet. Menettulajdonosságai kiválóak: 4,5 lóerős motortól hatva könnyen siklik a sima víztükrön. A hajóra később új, 18 LE-s motor kerül, és igazolódik a népi bölcsesség: macska nyakára nem szokás harangot kötni.

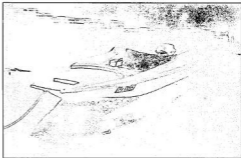
A papucstestnek nincs hosszirányú merevítése. A fardeszákra leadott toléerőt a bordákhoz erősített vékony héjazat veszi fel. Csendes vízen nincs probléma, ha azonban déli szél borzolja a Dunát, finom remegés jelzi, hogy az oldalal kihajlásra mutat hajagot, és enyhén nyeklenek a bókonyok. A jelenség csak a gáz visszavételével szüntethető meg. Az új gazdára találó csónak kisebb hengerúrtalmú motortól még évekig járja a Dunát.

A Siroki-műhely következő terméke a kiles mahagóni csónak. Alapanyagának beszerzésekor megfigyelhető a korabeli kisipar tendenciája: veszendő hulladékból teremt maradandó értéket. A termelési osztályozás állandó összekötést tart fenn faipari cégekkel. A mahagóni hatalmas rönkökben érkezik a szegedi feldolgozó üzembe. A vízben áztatott, forró gőzben fűzött tűzszekről a funérréteget gép hajtálja le. Marad azonban egy nagyipari feldolgozásra már alkalmatlan csónak, és azon-eselék. Siroki ezt szállítja, és az éven melegebben szalgafürészelt 7 mm-es deszkacsikokra darabolja. A „melegében” szó szerint értendő, mert a vízzel telített, gőzölt fa csak nedves állapotban fűrészelhető. A fosznikat azután műhelye padlásán pihenteti, míg el nem érke a beépítésre alkalmas légszáraz állagot.

A mahagóniról tudni kell, hogy kiváló alapanyaga a hajógyártásnak. Körülbelül hat hajót épít ebből a fából. A csónakok igen dekoratív külsejűek és kitűnő menettulajdonosságokkal bírnak. A lapos fenékű „papucstest” érzékenyek voltak a hullámverésre. Déli szél esetén, a felkavart Dunán haladva úgy ráztak, mint egy parasztszeké. További problémát okoztak az ekkor már sűrűn közeledő toléhajók. Méteres farhullámoknál a papucstest a vonulat tarajára merőlegesen és igen óvatos gázadással tudott csak átvégződni. Hasonlóan kellett manőverezni a kiles modellel is. Ám a menetsébséget elég volt mérsékelni, és a V alakú hajóor oldaláról ezüst sárlátszárnnyként szökcent magasa a felénk hőmpölygő víztömeg. A búzák ortóke a papucsra áradást hozó hullámot hűvös vízpermetté szelédítette.

Egy Siroki-féle kites mahagóni hajó

A tizenegy műanyag test egyike

A kites test már a váz felépítésében is alapvetően különbözött a papucsától. A szerkezet gerincét az ortóke és a farlemezig végighúzódo kil adta. Ívelt szakasza kőrisfából, az egyenes gerinc fenyőből készült. A vízszintes szakaszhoz csatlakoztak a csavarkötéssel rögzített keresztmervítesek, a bókonyok. A kőrist azért nem lehetett a fenékén végigfuttatni, mert keményfa lévén, a rézcsavarok behajtás közben gyakran szakadtak meg. (A mahagóni hajókat – a korrózió kiküszöbölése céljából – kizárólag réz kötőelemekkel erősítették össze.) Így azonban a csónak partrafutásakor legjobban igénybe vett, puba fából készült része maradt védetlen. Ezért a kilt rézlemez, vagy rozsdamentes acélsík végigfuttatásával védték a kopástól.

A váz összeállítása után került sor a kb. 12 cm széles mahagóni palánksíkok felelősítésére. A munkát a gerinc két oldalán szimmetrikusan végezte, balról és jobbról egy-egy elemet csavarozva fel. A fenék elkészítése, majd az oldalpalánkok felépítése után került sor a fűgök, a hosszirányú rések tömítésére. Ez 3,5 cm széles, 1 cm vastag fenyőleceekkel történt. Ezeket a széleken végigfűtő két szőgeccsor rögzítette. A mahagóni test elkészítésének rendkívül munkaigényes voltát szemlélteti egy adat: a tömítések felerősítése során 1350 rézszegecs fejet kellett gondosan elkálapálni.

A mahagóni hajókat 7-8 db csikli készítése követi. A termékváltást a piaci igény kényszeríti ki. A sokoldalúan használható horgászladik kedvelt vízi jármű, ezért az egymás után befűtő megrendelésekre sorozatban gyártja a rusztikonban kecses jószágokat. A csikli farészekája 5 cm vastaga fűrészelt masszív tölgyfa. Ugyanebből az anyagból gyalulja ki az 5x5 cm-es keresztmetszetű bordákat is.

A három darabból összeillesztett bókonyt a fenék és oldalfal találkozásánál L alakú szögvasak merevítik. Erre a szilárd vázra szegezi a fenék és oldalborítás fenyődeszkáit. A csolas anyagból készült palánk még a gyalulás után is meghaladja a 2 cm-es vastagságot. A tölgyből és fenyőből összedolgozott csikli tehát igen szilárd alkotmány lesz, nem szorul arra a tulajdonosi tapintatra, amit a lakkozott, vékony és nemesfa oldallemészű profi motorcsónak igényel.

Az elűkölt horgász fűgák sűrűjén tör át, hogy felderítse a gyökerek víz alatti szövevényében megbúvó álnok pontyok rejtékhelyeit. A zsákmányolási ösztön titkos sugására figyelmez, ezért nem törődhet a csónak políttrozásának érzékenységgel. Nem is kap a csikli lakkbevonatot. Kátránnyal itajkák át a fa elemeket, az igényesebbek olajfestékekkel mázolják be a nyurga alkotmányt.

A mester 1975 táján kezd foglalkozni a műanyag csónak megépítésének gondolatával. A poliszter műgyanta börtóra való felhordásának a technikáját már ismeri. Ebben az időben terjed el a políttrozás új anyaggal való felváltása. A Bácska Bútoripari is berendezkedik ennek a mutatós felületkezelésnek a bevezetésére.

A műanyagból történő csónaképítés szakmai feltételeit Siroki a balatonfüredi, illetve kenesei hajógyárban tanulja ki. A technológia megismerése után azonban más módszerrel fog hozzá az alapmodell elkészítéséhez, mint Malagurszky Miklós. A mintát – melynek műanyagcsónakjai pontos másai voltak – fából építette. A fenék és oldalpalánkok 5 mm vastag, rétegelt lemezből készülték. Mivel öt ilyen lemezt lapolt egymásra, a szerkezet rendkívül erősnek, merevnek bizonyult. Csizolás, festés után a poziti-

vet leválasztó pasztával vonta be. A pozitív elkészítésénél természetesen ügyelt arra, hogy a felületek olyan görbületű saggal találkozzanak, mely a műanyagból majd kialakítható lesz. Vigyázni kellett arra is, hogy a keresztmetszet feléle egyenletesen szétesedjék, így a műanyaghajó a negatívból majd kiemelhető lesz.

Az alakot adó minta, a negatív műgyantából, üvegpaplan technikával készült. Formatartásának és merevségének biztosítása érdekében a hajóknál vastagabb falúra képezték ki. Másrészt, a deformáció elkerülése céljából lécek szilárd vázszerkezetébe foglalták. Többeszmódot használtak, mert a műanyag hajó építése már segítőúrsakat igényelt.

Az „anyahajó” Siroki Ferenc tulajdonában maradt. Mivel a robusztus szerkezetű csónakot 1990-ben jó állapotban adta el, az valszínűleg jelenleg is járja a Dunát.

Az Alföldi József utcai műhely építési technikája abban is különbözött Malagurszkyétól, hogy Siroki hajói nem festettek, hanem anyagukban színezettek voltak. A leválasztó pasztával kikent felületre szórópisztollyal hordták fel a sárga vagy piros poliszter festékréteget. A színes hű 0,5 mm vastagsúra hízalása ötszöri szórást igényelt. Erre teadiber festőhengerral kenték fel a te-herviselő szerkezet első gyantaréteget. Az üvegszál és a műgyanta összedolgozásának technológiája megegyezett a Jelky téri kisüzemben alkalmazottal.

A Siroki-féle motorcsónak tartalmazott néhány fából készült szerkezeti elemet. Az alsó és felső rész összeillesztésénél körbefűtő léceperemet alkalmazott, valamint a csónakfarba is került egy műanyaggal bevont deszka. A 4 m hosszú, jó vízfelvételű testekből 11 példány épült.

A sportos viselkedésű túracsoánkok jól szerepeltek a 80-as években rendezett ún. megbízhatósági versenyeken. Rendkívüli stabilitása imponáló mutatóvá nyerte tette alkalmassá. Egy ízben magam is megfigyeltem, miként perül meg ismételtén két-három méternyi sugarú körön a gyors menetben haladó csónak.

Bár a sikeres mestert a Magyar Motorcsónak Szövetség két ízben is kinteteti, 1980 után ez irányú munkásságát abbahagyja. A gyártást nem a típus iránti érdeklődés hiánya, hanem az anyagbeszerzés nehézségei és a forgalomba helyezés bürokratikus akadályrendszere miatt szünteti meg.

Arra vonatkozóan, hogy a Dunára való kirajzás legmozgalmasabb éveiben hány motorcsónak üzemelt Baján, írott adatot nem találtam. A széles határok között szóródó becsléseket átlagolva kb. 2000-2500 közé tehető az 1970 tájkán üzemelő motorhajtású hajók száma. Figyelembe véve a város ukkori, kb. 37 000-es lélekszámát, ez bizony hatalmas flottilla. Az ezer főre eső csónakszám tekintetében kétségteleműl messze megelőztük az ország valamennyi folyóparti városát.

Amikor a vízi jármű szerzésének szándéka járványzerű tömegességgel terjed, kínálkozik a kérdés: mi váltotta ki a törekvések erővonalainak ilyen feltűnő

párhuzamosodását? A magyarzat menete nyilván több fonál mentén haladhat. Lássuk az egyiket.

1953-ban bemutatnak egy magyar természetfilmet, mely mind idehaza, mind külföldön jelentős sikert arat. Külföldön nyilván művészi színvonalával, képi varázsszával hódít Homoki Nagy István

reméke. A hazai mozik telt házaiba azonban egyéb okok is toborozták a tolongó érdeklődőket. A film – a „Gyöngyvirágtól lombhullásig” c. alkotásról írok – öde színelvont, lelket zsongító feloldódást hozott. A kontraszt a korabeli filmtermelés szürke és emberidegen termékeinek világához viszonyítva mutatkozott ilyen élesen. A magyar moziátogató érzelmi reflexióját – 42 év múltán – tökéletes belelérással fejtí ki a Film krónikája c. monográfia szerzőikének írja: „... az erdő, a vadvíz, az évszakok változása egyfajta menekvést kínált a gondolkodó nézőnek a hiteltelenség ellen; úgy vélhette, a szarvasok nem hazudnak.”

A film a bajai, vagy a vöröshöz kötődő nézőben (az alkotást egyetemi hallgató barátaimmal Szegeden néztem meg) egy másodlagos élményt is ébresztett. Arra döb-bentünk rá, hogy hosszú éveket töltöttünk a gemenci erdők világának közelében – a filmet itt forgatták – anélkül, hogy sejteltünk lett volna a kamera által művészi képpé komponált természetí szépségekről.

Az ártéri erdők rejtjelmes világába a nagyékek országút, a Duna vezetett el. A jármű pedig, mely a csodák földjére behatolni vágyót elszállíthatta, a motorcsónak volt.

A gépesített vízenjárás kifejlesztésének másik nagy hajtóereje a horgászok zsákmányolási ösztönének terjeszkedése lehetett. A pecelői kedv nem mindig társult az órákig tartó, szívós evezésre képesítő izomerővel. A szaporán berregő kis jóságok viszont hézhoz szállították a paradiicsomi horgászvizeket.

A horgászparadiicsom örök reménykedői

Fotó: Gyulavári J.

A motorcsónak iránti érdeklődés medrét egy harmadik körülmény is mélyítette. Az 1950-1960-as években a lakosság többsége igen szerényen keresett; számukra egy gépkocsi megvásárlása elérhetetlen szférába eső vágyalom. Másrészt a szűkös beosztal miatt a kellő tőkével bíró tehetősebbeknek is éveik kellett várakozniok a befizetett gépkocsi átvételére. A motorcsónak ára – még luxus kivétel estén is – csak töredéke volt az autónak, viszont a fürge kis hajó is részesítette gazdját egy alapvető élményben, a szabadság illúziójában. A derős hétvégeken elkötí a csónakot, néhány evezőcsapással irányba fordítja orrát, berántja, és a motor feldübörög. Jobb kéz felől emarad a Tütr, és kitúrul a vízrel ölelkező égbolt erdőcsúkkal megpártolt horizontja. Mögöttünk a hétköznapok minden gondja és megköttöttsége. Kedvünk szerint húzzuk a nagy víz háttára a habtarajt, kikötünk a jöleső árnyékban, majd megelégetve a fővenyen való nyújtózást, kiiramodunk a nyestet fényben tündöklő vízre. Mienk minden kínálatával, hínárszakállas öreg fűtörzsel, csillogó homokpadjaival a tündéri partok közt hőmpölyög Duna. Hívogatóan kitúruló és szemérmesen rejtett, titkos szépségekkel gazdag birodalom.

Egyaránt csalogatja a merész vállalkozó kedvet és a csendes elmélyedés mög-búvó hajlamát. Ezen a széles érzelmi paltán szétterülő kieszletések ösztökélték azokat, akik fürge csónakjaikon meghódították a szépséges Dunát.

A természettel való találkozás nagy élményét – mely ezek érzelmi világát gazdagította máig sem halványuló emlékekkel – sok tucat városunkbeli iparos és amatőr mester találékony esze, szakértelme, ügyes keze tette elérhető valóság-

Gondos előkészítés a jó hajózás előfeltétele, de a mestertől se sajnáljuk a hajtónyagot!

gá. Baja hatalmas, számos pompás hajóval és műszaki különlegességgel büszkélkedő motorosának parkját 6k teremtik meg. Úgyiszlólván a semmiből, hiszen kiindulási alapjuk néhány helyi modell ismerete és a szerencsésebb sor-

sú nagyvárosi pályatársaktól ellesett ötlet lehetett csak. Munkált vizsvnt bennük az alkotókedv, erejük, képességeik kibontakoztatásának és bizonyításának vágya. Ma, közel fél évszázad távlatából visszatekintve, elmondhatjuk: Baja

város-és ipartörténetének a színes korszakát a kis műhelyek mélyen kiérlelődő alkotóber alapozta meg.
(Vége)

Dr. Dániel József

Dr. Tóth Imre

A GEMENCI ERDŐK TÖRTÉNETE

Kiadta a Gemenci Erdő- és Vadgazdaság Rt. 2002.

Szép kiállítású könyvecskét vehetünk kézbe, mely, mint ajánlója, Dr.h.c.dr. Szodffridt István professzor írja „a gyakran forgatott szakkönyv szerepét is kiválóan betöltheti”, de a nem szakember számára is élvezetes olvasmány. Az erdész-vadászbotanikus szerző munkás életének javarésztét itt töltötte, bár többször lett volna lehetőségé kényelmesebb, magasabb pozíci-

óba kerülnie, ha nem is írja le, de érezni, nem volt szíve itt hagyni ezt a tájat. A napi szakmai munkája mellett érdekfűzőt az erdő története íránt is. Régi újságok, könyvek levéltári adatokon kívül feljegyezte az éreg erdészek visszaemlékezéseit is, melyek sokszor többet árulnak el a történekről, mint a hivatalos iratok. Néhány példa, hogy hányféle szempontból vizsgálja a gemenci

erdőt: birtokosok története, különböző országos és helyi törvények, rendeletek, tüzemtervek, egyes fűfajták megjelenése, elterjedése, a vadgazdálkodás története, de hangsúlyozottan mutatja be, hogy milyen hatások volt a társadalmi és természeti változásoknak, hogyan változtak az erdőgazdálkodás módszerei, mai követelmények stb. stb. E száznak látású adatsort azonban átszövi a személyes élmények varázsa, hisz a szerző évtizedeken át résztvevője, alakítója, néha-néha szenvedő alanya is volt mind-ezeknek, így nem csak a gemenci erdők, de az erdővel együtt élő, együtt lélegző ember életébe is bepillanthatunk.

Sojmos Ede

Új emléktábla Baján

Baján a Deák Ferenc zsilipnél (Szeremlei u. 80.), az 1956. márciusi dunai jeges árvíz legmagasabb szintjét (1037 cm) 2002. október 17-étől emléktábla jelzi.

Ott, a táblával jelölt helyen e mindmáig legnagyobb és legpusztítóbb dunai jeges árvíz idején a zsilip legmagasabb pontja fölé 60 cm-rel torlódtott a jég. Az átbukást, a zsilip áttörését és teljes pusztulását - a hihetetlen nyomás és teher ellenére - a szak-szerű védekezés, az emberi helytállás megakadályozta. Ugyanakkor azokban a napokban - a védekezők erőfeszítése ellenére - Ösüköd és az országhatár között alacsony dunai töltés. A jeges ár március 11-én 17.45 órakor áttörte a város köz-

pontjában lévő pecás szoboról is ismert téglaboltos Vörös hidat, és elcsúszta a város jelentős részét (Józsefváros, Szentjános, Istvánmegeye).

Az időálló és a szokványostól eltérő tábla - az 1875-ben készült, jó, megépített, akkor Európában egyedülálló téglafalazatú zsilippel, a patinás és szépen felújított szivattyúteleppel (amely ma múzeum), a 125 éves platínafákkal, Türr István szabad-téren, poszttaensen álló mellszobrával - egész környezetével tökéletesen harmonizál, annak történelmi értékét, hitelességét gazdagítja.

A tábla kör alakú, átmérője 44 cm, vastagsága 8 cm, anyaga gránit, színe sötétzöld, vésett fehér betűkkel, magyar, német, angol szöveggel.

(Tervezte Klossy Irén grafikusművész. Készítette és az árvíz után 167 cm-rel megmagasított, a zsilipet védős-erősítő betonfal részétje építette Nuszpi Ferenc kőfaragó mester.)

A Baja környéki Duna-szakasz árvízvédelmi fővédvonalának legkritikusabb helyszínén a vízszint maximumát és az eredményes védekezést egyaránt dokumentáló márványtáblával a Deák Ferenc zsilip az 1956 évi kora tavaszi dunai jeges árvíz jelzett történelmi emlékhelyévé is vált.

Fotó: Baráti Gyögy

BAJAI HONPOLGÁR

Történelmi és Kulturális Kiadványok
1994. évi alapítású, 2003. évi alapítású

Város történeti és Környezetvédelmi Lap

Megjelenik minden hónap első napján ISBN 1416-4469

<http://www.bajajobs.hu/baja/honpolgarnututo.htm>

Szerkesztő a szerkesztőbizottság

Felölés vezető:
Bánai Tibor

Taljai:
Bálint László, dr. Dániel József, Jász Anikó,
Kovács Zita, dr. Laki Ferenc,
Sárosy József, Schmidt Antal

Tervező szerkesztő:
Bálint Anika

Lapalapító és kiadó:
Újveleai Áhalános Művelődési Központ

Postacím:
6500 Baja, Olivány Imre u. 14.

Fonartató:
Baja! Honpolgár Alapítvány

Az alapítvány számvizsgáló bankja:
OTP Kereskedelmi Bank Rt.
Baja! Fiókja 11732003
Baja! Honpolgár Alapítvány 20030119

Nyomdai munkák:
Arculati Nyomda Kft.
Baja, Anika u. 15. Tel.: 79428-944

**KÉZIRATOT, FÉNYKÉPET NEM ÖRZÜNK
MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.**